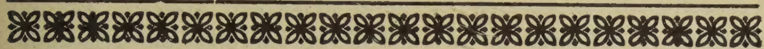
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 7. November 1929.

DE ZENDING EN DE GEESTELIJKE WAARDEN IN DE NIET-CHRISTELIJKE RELIGIES

door
Ds. J. D. WIELENGA te Franeker.

Al is het weer 1½ jaar geleden, dat te Jeruzalem de dusgenaamde Wereld-Zend. Conf. werd gehouden (24 Maart tot 8 April 1928), zij is toch van zoo groote beteekenis te achten, dat zij nog steeds onze aandacht vraagt, en nog vele jaren zal blijven vragen. Trouwens, niet slechts als historische gebeurtenis wekt zij onze bewondering, maar zij heeft problemen behandeld en vraagstukken aan de orde gesteld, welke volstrekt niet allen tot een bevredigende oplossing zijn gebracht, en het is ook onze roeping als Geref. Theologen aan de oplossing mee te werken.

Ik zeide: *dusgenaamde* Conferentie. Immers, de officieele naam is meeting, samenkomst, gelijk dan ook op de 8 deelen van het uitgegeven verslag staat: Report of the Jerusalem meeting of the International Missionary Council. Deze bijeenkomst staat dan ook niet op één lijn met de bekende Wereld-Zend. Conf. van Edinburg 1910. Het getal der deelnemers was reeds verschillend: in Schotlands hoofdstad ongeveer 1200, en in de vroegere Davids-stad slechts 250. Maar dit is niet beslissend.

Te Edinburg was het inderdaad een conferentie, op initiatief van dr. John Mott bijeengekomen, als een vergadering van afgevaardigden van tallooze zendings-corporaties. Te Jeruzalem vergaderde de Internationale Zendingsraad, een rijpe, betrekkelijk langzaam gerijpte vrucht van de Ed. Conf.,

en deze Raad van 80 leden had aan zich toegevoegd 170 personen uit alle deelen der wereld, die als vertegenwoordgers van verschillende zendingen en zendingskerken konden worden beschouwd, of voor de te behandelen kwesties als deskundigen konden gelden. Maar juist door deze tijdelijk toegevoegde leden en gasten, werd de Int. Zend. Raad een internationale vergadering bij uitnemendheid ; want niet minder dan 51 volken waren vertegenwoordigd.

Hoe in nog geen 20 jaren de zendingssituatie geheel veranderd is, bleek te Jeruzalem. In Edinburg waren nog geen 10 kleurlingen of Inlanders aanwezig, te Jeruzalem waren er meer dan 80. In 1910 waren het de zendingscorporaties, die vergaderden, in 1928 waren ook de zendingskerken aanwezig. Toen ging het over de Inlanders zonder de Inlanders, maar nu spraken de Christen-Inlanders ook hun woord, dikwijls hun gezaghebbend woord, mee.

Trouwens, de keuze van Jeruzalem als vergaderplaats was reeds een getuigenis, dat het blanke ras het niet alleen zegt, hoe het moet ; het gekleurde ras eischt zijn zelfstandigheid op ; het wil met de blanken van het Westen beslissen, hoe het zendingswerk in het Oosten zal geschieden. Daarom kwam men bijeen te Jeruzalem, dat als het ware, tusschen Oost en West liggend, beide deelen der Christenheid in het noodige evenwicht houdt. Ja, niet kan worden ontkend, dat Jeruzalem een veelszins Oostersche stad is, en ongetwijfeld was dan ook de Conf. naar het Oosten gekeerd. Dit moet bij de beoordeeling van veel, wat behandeld en besloten is, in het oog worden gehouden.

Het samenstellen van het agendum vereischte veel zorg, want alleen het allergewichtigste kon in aanmerking komen, en dan nog slechts die vraagstukken, die van algemeen, d. i. van wereldbelang zijn.

Allereerst zou, zoo oordeelde men, in aanmerking komen de vraag naar het recht en het doel van den zendingsarbeid[1]).

---

[1]) Dr. M. Schlunk: Von den Höhen des Oelberges bl. 45 v.v.

Immers, ernstige Christenen, die den algemeenen afval in eigen land opmerkten, mitsgaders de gruwelen, waaraan de Christenlanden zich schuldig maakten tegenover de Oosterlingen door slavenhandel, alcohol, opium, landroof en uitbuiting der Inlanders, dachten en vroegen: Hebben wij nog recht zending te drijven? Moeten wij niet eerst onszelf bekeeren?

Anderen, die in brandende liefde voor de verdrukte en vertrapte menschen en volken waren vervuld, meenden, dat het eerst en het meest noodige was, maatschappelijke hulp te bieden, en de zending alzoo om te zetten in of te vervangen door een soort sociale hulpdienst.

Nog weer anderen, ziende de merkwaardige resultaten der vergelijkende godsdienstwetenschap, zagen diepe waarheden, edele krachten en heilige ervaringen ook in de niet-Christ. religies, en waren van oordeel, dat niet moest worden aangedrongen op bekeering van de oude religies als valsch tot het Christendom als waar, maar dat de zending tot taak had mee te werken aan de langzame ontwikkeling van het bestaande naar de voltooiing heen; het Christendom had niets te ontbinden maar slechts te vervullen.

En ten slotte, werd niet uit China, uit Engelsch Indië, en van elders de vraag gehoord: Wat wilt gij? Wij hebben u niet noodig; Jezus was Aziaat en niet Europeaan, en daarom kunnen wij Hem beter verstaan dan gij.

In deze kwestie lag dan ook het brandpunt der geheele Conf. Van de juiste beantwoording van deze vraag hing al het andere af.

Was het goed recht der zending betoogd, dan kwam de vraag: *hoe* moet het Evangelie worden verkondigd? Is het voldoende te prediken, of moet de hulp van school, van hospitaal enz. worden aangewend? En dan ook: is het einddoel van de zending het stichten van gemeenten of wel van een Inlandsche kerk? En heeft de zending ook een roeping ten opzichte van opvoeding en onderwijs? In Egypte, in Perzië, in China en elders, begint de staat het onderwijs aan zich te

trekken, met uitsluiting van de Christelijke school ; wat moet daartegenover de houding van de zending zijn ?

Niet minder belangrijk was de vraag naar de uitbreiding en de zelfstandigheid van de jongere, d. i. de Inlandsche kerken, waartoe de oorlog mee den grooten stoot gegeven heeft. Hoe moet nu de verhouding van moederkerk en zendingskerk zijn ? Kan de moeder ermee volstaan aan de dochter geld en menschen te geven, terwijl de dochter in volkomen onafhankelijkheid daarmee doet wat zij wil ? En hoe zal de samenwerking zijn tusschen beide met het oog op het eigenlijke zendingswerk ?

In aansluiting hiermee werd het rassenvraagstuk naar voren geschoven, en ook de groote sociale nood in de industrieele landen en op het platteland.

Vragen alzoo genoeg. Alleen, wij kunnen meenen, dat sommigen van deze kwesties, zoo zij op een zendingsconf, al konden worden aangeroerd, toch niet zulk een ingrijpende behandeling moesten hebben, als te Jeruzalem geschied is. Liggen het rassenvraagstuk en de sociale kwestie niet op een ander terrein ? Duidelijk was dan ook op de vergadering te Jeruzalem het stempel van het Amerikanisme gedrukt, en heeft zij niet geheel het verwijt kunnen ontgaan, dat zij zich in de richting van het dusgenaamde social gospel bewoog.

Elk van de genoemde onderwerpen zou onze belangstelling overwaard zijn, om de geesten te proeven en ook de situatie der wereldzending te beter te verstaan. Wij houden ons echter aan het eerste en voornaamste rapport, waarin het aan al het andere ten grondslag liggende vraagstuk behandeld wordt, en dat als eerste deel van het Conferentieverslag verscheen onder den titel : „The Christian life and message in relation to non-Christian systems".

Deze titel vraagt reeds dadelijk een critische beoordeeling. Immers, het vierde deel van het rapport der Conf. van Edinburg, dat dezelfde stof behandelt, droeg tot titel : „The missionary message and the non-Christian religions". Vanwaar deze verandering ? Dat *missionary* vervangen werd door

Christian, is te billijken ; Christian geeft tegelijk het karakter en den inhoud der boodschap aan, wat missionary niet doet. Maar waarom wordt het woord *life* in den titel ingevoegd en zelfs nog vòòr *message* geplaatst ? Dit is geschied, om te laten uitkomen, dat de zending den vollen nadruk legt op den Christelijken levenswandel, en dat het leven van de zendelingen op zichzelf reeds een machtige prediking is. Wij kunnen dit toestemmen, en het toch bedenkelijk vinden, dat het leven vòòr de boodschap wordt gezet, en hadden liever een omgekeerde orde gehad.

Ook achten wij de vervanging van het woord *religions* door *systems*, allerminst een verbetering, en zelfs bedenkelijk. Het heeft oppervlakkig bezien den schijn, alsof Jeruzalem die religies ter behandeling wil uitsluiten, welke systeemloos zijn. Maar zulke godsdiensten zijn er niet. Ook de animisten hebben een zelfs ingewikkeld systeem ; dat kan en moet de Conferentie geweten hebben. Maar dan is het toch zeer opmerkelijk, dat het Animisme te Jeruzalem niet behandeld werd ! Nadere beschouwing van het rapport kan ons doen aannemen, dat het woord system werd gekozen, om alzoo ook de secular civilisation een plaats te kunnen geven naast de religies als object van den zendingsarbeid.

Niet slechts de titel verschilt met dien van het rapport van Edinburg, maar het rapport zelf is ook op andere wijze tot stand gekomen. Toen toch werden door de betreffende commissie lange vragenlijsten gezonden aan tal van daartoe in aanmerking komende personen op het zendingsveld, en uit de antwoorden werd het rapport samengesteld, een reuzenwerk, dat toch nog onvolledig en dus ook onbevredigend was. Nu echter werd door den I. Z. R. aan eenige deskundigen verzocht zelf zulk een rapport te geven van een bepaalden godsdienst, in vergelijking met het Christendom ; en deze rapporten werden daarna gedrukt en gezonden aan al de deelnemers.

Dit zijn de beruchte papers, die aanleiding hebben gegeven tot de wijd verbreide meening, dat in de zendingswereld, met name in het verre Oosten, het syncretisme hoogtij vierde, en

het modernisme veld won. Dat deze meening niet geheel ongegrond was blijkt uit het feit, dat de continentale zending het noodig achtte, onder leiding van dr. John Mott als voorzitter van de I. Z. R., een voorvergadering te Kairo te houden, waar de bezwaren tegen de papers ernstig onder de oogen werden gezien. Ongetwijfeld heeft het communiqué, door deze vergadering bij de Conferentie ingediend, een grooten en gunstigen invloed uitgeoefend, en met name aan het streven, of moet ik zeggen : drijven, der Chineezen een krachtig halt toegeroepen. De zoogenaamde Boodschap, straks met alle stemmen aangenomen, staat zeker niet op het standpunt van sommige dezer papers. En als de rapporten der Conferentie worden gedrukt, wordt tevens, tot meerdere geruststelling der verontruste gemoederen, in opdracht van de Conferentie, een artikel opgenomen van de hand van dr. Speer, den nobelen Amerikaan : „What is the value of the religious values of the non-Christian religions ?"

Deze Boodschap, waarop wij nog terugkomen, is een buitengewoon merkwaardig stuk. Aan ons, Gereformeerden, zegt zij, oppervlakkig beoordeeld, heel weinig, want zij bevat geen nieuwe dingen. Dit werd ook niet bedoeld noch gezocht. Zij moet worden beschouwd als een getuigenis van de eenheid der wereldzending als Christelijke zending tegenover de niet-Christelijke wereld. Daarom is zij, ook in haar aanspreken van de Westersche kerken en de predikanten, Oostersch geörienteerd. De ontzaglijke verdeeldheid van de zendingskerken en zendingscorporaties, werkt meer dan verwarrend op Heidenen en Mohammedanen. In China b.v. werken tientallen vereenigingen enz. Smalend vraagt de Indiër : „Ik moet Christen worden, maar wat voor Christen" ? en hij somt de verschillende belijdenissen op. Zou de zending niet met lamheid geslagen worden, dan werd een eenparig getuigenis beslist noodzakelijk. Daarom is de Boodschap ook niet in de eerste plaats voor de zendende kerken bestemd — hoewel dat ook — doch vooral voor de niet-Christelijke volken, opdat zij het weten mogen : de tijding, ons gebracht, is wat de

hoofdzaak betreft, bij allen dezelfde ; slechts vorm en inkleeding verschillen. Het is dan ook geconstateerd, dat, waar in de Christenlanden critiek, soms strenge critiek niet uitbleef, deze Boodschap op het zendingsveld buitengewoon gunstig is ontvangen.

Leggen wij den Calvinistischen maatstaf aan, dan zijn wij natuurlijk allerminst bevredigd ; dat zouden wij slechts kunnen zijn, indien de Boodschap uit de Ger. belijdenis was opgebouwd. Doch bezien wij de zaak van uit het oogpunt der wereldzending, dan wordt de Boodschap een wonder in onze oogen. Denkt u in de zeer uiteenloopende volken, rassen, talen ; kerken, die eeuwen reeds bestaan, en andere kerken, slechts weinige jaren oud ; Anglicanen, Presbyterianen, Doopsgezinden ; rekkelijken en preciesen, behoudenden en vooruitstrevenden, aanhangers der moderne Schriftcritiek en Amerikaansche fundamentalisten, enz. enz., om van het onderscheid, ja tegenstelling tusschen het oppervlakkig Amerikanisme en het wetenschappelijk Germanisme niet te spreken, en wij verbazen ons, dat deze uiteenloopende menschen, ten getale van meer dan 200, vertegenwoordigende heel de Christelijke wereld van Oost en West, elkander hebben kunnen vinden in één getuigenis. Als men nu maar bij de beoordeeling tweeërlei in het oog houdt : allereerst, dat deze Boodschap niet bedoeld is als accoord van kerkelijke gemeenschap, doch alleen als basis van alle zendingswerk ; en ten tweede, dat Jeruzalem niet tot oplossing van de problemen gekomen is, en daardoor in de Boodschap soms de zaken naast elkander stellen moest, zonder de hoogere eenheid of synthese te kunnen aanwijzen.

De eerste commissie heeft het noodig geacht, naast de niet-Chr. religies ook de secular civilisation te behandelen. Een goed Nederlandsch woord is hiervoor nog niet gevonden. Op de zendingsstudie-conf. te Lunteren van dit jaar werd voorgesteld van *Secularisme* te spreken, een woord, dat door het gebruik in de zendingwereld, nu reeds een eigen inhoud heeft gekregen. Dat dit onderwerp op één lijn geplaatst werd

met dat der niet-Chr. religies, wijst duidelijk aan, hoe heel de wereld is veranderd, maar in het bijzonder de toestand op het zendingsveld. Er is een macht opgekomen, die èn Christendom èn Heidendom èn Islam dreigt te verpletteren. Prof. Heim omschrijft dit secularisme als „die materialistische Diesseitsstimmung, die bewuszt und grundsätzlich sich auf die innerweltlichen Werte und Lebensziele beschränkt und den Glauben an unsichtbare Wirklichkeiten als veralteten Aberglauben ablehnt, eine Lebensanschauung, die unter dem Einflusz der technischen Weltbeherrschung zusammen met den Eisenbahnen und Fabriken von allen Seiten her in die Gebiete der alten Religionssystems eindringt" [2]). Zendingsautoriteiten verzekeren, dat dit secularisme machtiger vijand is dan Hinduïsme, Confucianisme of Islam. In de papers over dit onderwerp maakt Rufus Jones de opmerking, dat 2/3 van de bevolking in Amerika in geen enkele betrekking meer staat tot het georganiseerde Christendom (dus kerk en dergelijke). In Engeland leeft de helft der menschen buiten de kerk om. Hoe het met Rusland gesteld is, weet ieder onzer. In Japan, China, Engelsch Indië, zijn de studenten aan de hoogescholen geheel onder de betoovering van de moderne natuurwetenschap gekomen. Terwijl vroeger werd aangenomen door de Oostersche bevolking, dat vooruitgang en ontwikkeling onlosmakelijk aan het Evangelie zijn verbonden, heeft de moderne techniek enz. hen tot andere gedachten gebracht ; zij verliezen hun eigen geloof, en nemen geen ander ervoor in de plaats.

In The Int. Rev. of missions van Juli 1929 heeft de redacteur William Paton een artikel aan het Secularisme gewijd. Om zich op de hoogte te stellen met dit wereldverschijnsel, heeft hij alle daartoe in aanmerking komende landen bezocht. En wat hij meedeelt van Turkije, Iraq, Syrië, Egypte enz. gaat de stoutste verbeelding te boven. Het is ongelooflijk en toch waar, dat de religieuse Mohammedanen en Indiërs irreligieus worden. De mensch raakt los van allen godsdienst,

---

[2]) a. w. bl. 96.

en gaat leven slechts voor deze wereld, die door de wonderen der techniek in de aardsche behoeften voorziet en de vleeschelijke lusten bevredigt. En alleen het Evangelie heeft tegen deze krankheid der wereld het rechte medicijn. Zelfs is op de Conferentie van Jeruzalem de vraag onder de oogen gezien, of niet de tijd daar was, dat het Christendom in bond moest gaan met Hinduïsme, Confucianisme, Buddhisme en Islam, om gemeenschappelijk op te trekken tegen dit alle religie vermoordend secularisme als *het* groote gevaar der menschheid.

Schakelen wij echter dit secularisme uit het eerste rapport uit, dat een afzonderlijk referaat zou eischen, dan keeren wij tot de Boodschap terug als kroon van den arbeid der eerste commissie, welke ons vanzelf in aanraking brengt met de geestelijke waarden der niet-Chr. religies.

De vraag is toch : hoe moeten wij de niet-Chr. religies beschouwen ? Vinden wij daarin waardevolle elementen ? Bieden zij aanknoopingspunten voor de prediking van het Evangelie ? Moeten wij ze zonder meer als valsch verwerpen, of vinden wij er vonkjes in, die slechts behoeven te worden aangeblazen, om te worden tot een groote vlam ? Bij het stellen van deze en dergelijke vragen, worden reeds dadelijk de geesten openbaar. En het zal noodig zijn, om onmiddellijk drie foutieve opvattingen af te wijzen.

In de eerste plaats noemen wij dan der religionsgeschichtliche Relativismus. [1]) Het is bekend, dat het wetenschappelijk onderzoek der religies een grooten omvang heeft genomen, en de zendelingen hebben daartoe niet de minst waardevolle bijdragen gegeven. Vroeger stond men tegenover de vreemde godsdiensten geheel afwijzend en veroordeelend. Men had toen slechts oog voor den groven afgodendienst, het bijgeloof, de tooverij, de veelwijverij, weduwenellende, kinderhuwelijken, onwaardige positie der vrouw, kastenstelsel enz., en naar deze verschijnselen werd dan het oordeel uitgesproken :

---

[1]) a. w. bl. 87, 101, 102.

zie, dat is nu het Hinduïsme, of : dat is de Islam ! Tegen deze ontaarde religievormen werd dan de strijd aangebonden.

Nu heeft men beter leeren zien. De oude heilige boeken dezer godsdiensten worden ernstig bestudeerd ; men poogt in het wezen der religieuse systemen in te dringen ; en de meening vat post, dat, als men den Koran, en de Veda en de Tripitaka kent, dan de Islam en het Hinduïsme en het Buddhisme gekend wordt.

Hier dreigt echter ook eenzijdigheid. Want voorbijgezien wordt, dat bestudeering der godsd. boeken den godsdienst nog niet kennen doet ; kent men b.v. het Christendom van Amerika, als men het N. T. bestudeert ? Erger is, dat deze godsdienstwetenschap alle godsdiensten in wezen gelijk acht. Het Christendom is dan een bijzondere vorm van mystieke Godservaring, die aan alle religies gemeen is. Jezus, Buddha, Confucius, Mohammed zijn de verschillende bloesems en vruchten aan denzelfden boom van de ééne mystieke menschheidsreligie. Er bestaat dan slechts een relatief onderscheid tusschen de groote of minder groote rijpheid in ontwikkeling. Geen godsdienst heeft het recht zich de absoluutheid toe te eigenen.

Het behoeft onder ons geen betoog, dat dit standpunt als onschriftuurlijk moet worden afgewezen. En ook de Conferentie van Jeruzalem heeft van deze opvatting niet willen weten, hoewel er ongetwijfeld afgevaardigden zijn geweest, die zich tot dit relativisme voelden aangetrokken.

Meer aantrekkelijk, maar daarom ook meer gevaarlijk is het dusgenaamde Social Gospel, [1]) een product van Amerikaanschen bodem, dat echter in de zendingskerken en de heidenwereld reeds diep wortel heeft geschoten.

Ieder ziet, dat de menschheid bloedt uit duizend wonden. De industrie zet zich in heel de wereld vast, en heeft niet het minst op het zendingsveld, b.v. in Indië, den strijd om het bestaan tot een verschrikking gemaakt ; de jammerlijke toe-

[1]) a. w. bl. 102, 87, 98, 99.

standen der arbeiders en hunner gezinnen schreien ten hemel. Daarbij komt de wrijving tusschen volken en rassen, die onder inwerking van het overal toenemend nationalisme een groot gevaar dreigt te worden voor vrede en welvaart. Ook moet niet vergeten de ellende der plattelandsbevolking b.v. in China, waar millioenen niet in hun levensonderhoud kunnen voorzien en jaarlijks tienduizenden den hongerdood sterven. De dogmatische strijd om de belijdenis der kerken heeft dan ook schier alle belangstelling, met name in Amerika, verloren. Trouwens, ook op de zendingsvelden hecht men geen beteekenis meer aan de dogmatische onderscheidingen en confessioneele verschillen. De waarheid van een godsdienst moet blijken uit de kracht, die het bezit, om aan de sociale nooden een eind te maken, en de uitbuiting van de zwakken door het wereldkapitalisme te overwinnen, en ook tevens de tegenstelling der rassen weg te nemen en de oorlogen te doen ophouden. Hier ligt de taak voor de zending. De prediking van Jezus doet Hem kennen als een socialen Hervormer; het Koninkrijk Gods is in wezen een koninkrijk van deze aarde: maatschappelijke welvaart en broederlijk samenleven der volken. Indien het Christendom de sociale ellende overwint, neemt Mohammedaan en Heiden het zonder tegenstand aan. Hierop wacht men, en het Evangelie zal zijn waarheid hierin moeten toonen.

Maar daarmee is de voet gezet op den weg van het secularisme, met dit onderscheid, dat het secularisme aardsche welvaart wil als vrucht van techniek, en het sociaal Christendom als openbaring van godsdienstige krachten. Maar beiden maken van het Koninkrijk der hemelen een koninkrijk voor deze wereld, en van Christus den Zaligmaker van zondaren een socialistischen reformator. Bovendien, dit Social Gospel neemt het principieele onderscheid tusschen Christendom en niet-Chr. religies weg. Dat gevreesd moest worden, dat dit Amerikaansch product op de Jeruzalemsche Conferentie een triumf zou behalen, kan o.a. hieruit blijken, dat Amerika in de wereldzending de leiding heeft; het draagt

70 pct. van de kosten der zending,[1]) Engeland 20 pct.[2]) en alle andere landen tezamen slechts 10 pct.,[3]) waarvan Nederland weer 1 pct.; en dienovereenkomstig was het getal afgevaardigden uit Amerika ook zeer groot.

Buitengewoon opmerkelijk is nu, dat te Jeruzalem niemand openlijk het relativisme of het Social Gospel heeft verdedigd! Doch prof. Heim verzekert ons, dat deze twee gedachten wel in de lucht zaten, en de onzichtbare vijanden waren, wier tegenwoordigheid overal bespeurd werd en den gang van alle besprekingen bepaalden.[4]) Maar al werd de Boodschap volgens het besluit der vergadering niet vereenzelvigd met de sociale kwestie, toch heeft men een open oog voor de sociale nooden gehad, gelijk sommige uitspraken uit de Boodschap ons leeren; ja hoe hoog de beteekenis daarvan gold, zeggen ons deel 4, 5 en 6 van het report, handelend over Missions and Race conflict, Missions and industrialism, and Missions and rural problems; zelfs valt niet tegen te spreken, dat in deze twee laatst genoemde deelen met name, de Conferentie van Jeruzalem niet geheel en al zich van het Social Gospel heeft weten vrij te houden; de natuur was hier sterker dan de leer.

In de derde plaats wijzen wij ook het Syncretisme af.[5]) Hieronder verstaat men het pogen der niet-Chr. religies zich daardoor te moderniseeren, dat zij gedeelten van het Christendom overnemen en met hun eigen religiebezit vermengen; soms wordt dit tot eclecticisme. In Engelsch-Indië b.v. wil men gaarne Jezus als Avatare nevens Krishnu of Rama in het Panthéon opnemen. In China vult men de leemten in het Confucianisme aan met aanhalingen uit het N. T. In Japan is het haast nog sterker[6]): in het zoogenaamde Itoen heeft

---

[1]) 49½ millioen dollars.
[2]) 15½ millioen dollars.
[3]) 4 millioen dollars.
[4]) a. w. bl. 88.
[5]) a. w. bl. 102.
[6]) a. w. bl. 111, 112.

een vermenging plaats gehad tusschen Buddhisme en Franciskaner monnikendom, in welke orde evenveel Christenen als Buddhisten zijn. De leider is zelf Buddhist en heeft een christenvrouw. Hij gelooft aan een God in den zin van Spinoza's pantheïsme; zijn lievelingsstudiën zijn de christelijke mystieken der M. E. Wanneer in de vergadering van Ittoen de meerderheid Christen is, wordt uit den Bijbel gelezen, maar omgekeerd een boek uit den Buddhistischen kanon. En zij bezoeken allen zoowel den Budh. tempel als de Chr. kerk.

In verband hiermee is een uitspraak van den Japanschen nationalen Christenraad, te vinden in een adres aan de Jeruzalemsche Conferentie van gewicht: „De geesteswereld van de groote Oostersche religies treedt voor den Oosterling, die Christen wil worden, in de plaats van hetgeen het O. T. voor de joden was. Het heidendom is alzoo de voorbereiding voor het Evangelie, de Vorstufe van de kennis van Christus. De prediking voor den Oosterling bestaat dan daarin, dat hij op den weg, waarop hij gaat, ietwat verder geleid wordt. De zending moet alleen maar aantoonen, dat de Johanneïsche Christus *nog* reëler is en meer historische werkelijkheid dan de Sakyamuni van den Lotus". En in Engelsch-Indië heerscht onder de Inlandsche Christenen de gedachte: Christus zelf als de praeëxistente Logos, werkt in de niet-Chr. religies. Er is slechts één argument, om de wereld in het Oosten ervan te overtuigen, dat het Vleeschgeworden Woord in den historischen Jezus verschenen *nog* grooter is dan al zijn voorbereidende werkingen, n.l. het argument der liefde, die in Christus en zijn gemeente levend en krachtig is. Chr. is de vervulling der Indische religie. [1])

Wanneer zulke stemmen in de zendingskerken gehoord worden, is het niet te verwonderen, dat den Schriftgeloovigen de schrik om het hart slaat. Maar wij moeten hierbij toch opmerken, dat de zendelingen op de Conferentie deze uitspraken der Christen-Inlanders hebben weersproken, en wel

[1]) a. w. bl. 91, 92; en Neue Allg. Miss. Zeitschrift, 1928 bl. 15.

op grond van ondervinding. En de bekende dr. Rudolf Otto getuigde in een commissievergadering als volgt : „Hij had wel eens hooren zeggen, dat Christus de kroon van het Hinduïsme was. Maar op zijn reis door Indië hadden gesprekken met Hindusche leiders hem juist het tegendeel getoond. De Hindu moet met heel zijn religie breken, om den weg tot den Gekruisigde te vinden. De breuk bestaat hierin, dat hij wegdoet zijn opvattingen, dat de mensch absoluut ver van God verwijderd is." Trouwens, in de commissievergaderingen werd hetzelfde betoogd ten opzichte van het Confucianisme en den Islam. [1])

Hiermede is reeds de kwestie der geestelijke waarden in de niet-Christelijke religies aangeraakt, maar het is noodig hierop dieper in te gaan.

Wat wordt onder geestelijke of religieuse waarden verstaan ? Gaat het aan, deze waarden te stellen naast die van het Christendom ? Veel misverstand is voortgekomen uit het feit, dat de I. Z. R. aan bepaalde deskundigen vroeg, niet slechts een verhandeling te geven over deze niet-Chr. religies, maar ook hen uitdrukkelijk verzocht the religious values in die godsdiensten aan te wijzen. Maar in dit verzoek was geen onderscheid gemaakt tusschen waarlijk geestelijke hoedanigheden èn aanrakingspunten voor het Evangelie. Was de vraag uitgegaan van de absoluutheid van het Evangelie en van het probleem, om met de niet-Chr. religies contact te krijgen, dan was de opzet en de inrichting der papers bij de meesten wel anders geweest. En niet moet vergeten, dat de schrijvers van die papers allen, zonder onderscheid, echte zendingsmannen waren, d. w. z. zij bezagen de niet-Chr. religies van uit zendingsstandpunt ; zij waren er dus op uit, niet als wetenschappelijke theologen die niet-Chr. godsdiensten critisch te beschouwen overeenkomstig den absoluten maatstaf van Gods Woord, maar de waarheidselementen op te diepen, die God zelfs in de diepst gezonken religies heeft

---

[1]) a. w. bl. 93, 98, 99, 112.

overgelaten, opdat zij verlossingsfähig zouden zijn en objecten van de prediking van het blijde Evangelie.[1]).

Trouwens het woord value = waarde, was niet gelukkig gekozen. Het is toch ontleend aan het economische leven, overgebracht op het terrein der theologie, en wekt alzoo als vanzelf in de ziel bepaalde associaties op, aanverwante begrippen, die op geestelijk erf echter contrabande zijn.

Deze fout in den opzet heeft zich gewroken. De schrijvers der papers hielden zich aan de gegeven opdracht, en hebben dus nolens volens den indruk gemaakt, alsof de geestelijke waarden uit de niet-Chr. religies naast die van het Christendom konden worden geplaatst als gelijkwaardig, en alsof er alleen maar sprake was van een meer of minder waardevol. Typisch is de paper van Gairdner, ook onder ons bekend door zijn boek over den Islam, die al de waarden van het Mohammedanisme opsomde, en aantoonde, waarin het Christendom nu de meerdere was. Het was vanwege het op den voorgrond schuiven der dusgenaamde values, dat de voorconferentie te Kairo werd gehouden, en dr. Kraemer op de Conferentie te Jeruzalem de vraag deed stellen: „Wat is de waarde van de religieuse waarden der niet-Chr. religies, die in de voorbereidende stukken is aan de orde gesteld en uiteengezet?"

Wat verstond men te Jeruzalem onder geestelijke waarden? Wellicht doen wij goed ons punt van uitgang te nemen in de Boodschap der Conferentie en vandaar uit verder deze kwestie te bezien.

„Juist omdat in Jezus Christus het licht, dat iederen mensch verlicht, in zijn vollen glans verschenen is, verheugen wij ons erin, dat wij stralen vinden van datzelfde licht, ook waar Hij onbekend is, of waar Hij zelfs verworpen wordt. Wij verheugen ons in iedere nobele eigenschap in niet-Christelijke personen of stelsels, als een bewijs te meer, dat de Vader, die

---

[2]) a. w. bl. 94, 104, 105, 113; Report I bl. 418 v. v.

Zijn Zoon in de wereld gezonden heeft, Zichzelf nergens onbetuigd heeft gelaten.

Derhalve om een voorbeeld te geven, en niet om een poging te wagen de geestelijke waarde van andere godsdiensten voor hun aanhangers te bepalen, erkennen wij als een deel van de èène Waarheid *dat* besef van de Majesteit Gods en de daaruit voortvloeiende eerbied in de aanbidding, welke den *Islam* kenmerken ; het diepe medegevoel voor het leed der wereld en het onzelfzuchtig zoeken naar een weg ter ontkoming, welke de kern van het *Boeddhisme* uitmaken ; het verlangen naar contact met de hoogste Realiteit in geestelijken zin, welke in het *Hinduïsme* op den voorgrond treedt ; het geloof in een zedelijke wereldorde en het daaruit voortspruitend aansporen tot zedelijk leven, welke door het *Confucianisme* worden ingeprent. Hetzelfde ook ten opzichte van het onbaatzuchtig najagen van de waarheid en van het bevorderen van het welzijn der menschheid, dat dikwijls wordt aangetroffen bij hen, die wij als *dragers* van de cultuur mogen beschouwen, maar die Christus niet aannemen als hun Heer en Zaligmaker" !

Uit deze aanhaling blijkt, dat het oordeel, ik zou haast zeggen : vonnis, van den bekenden Simon, schrijver over den Islam in Ned. O.-Indië, niet in alle opzichten billijk is, als hij zegt, dat Jeruzalem *slechts* als religieuse waarde erkend heeft, wat zedelijk vooruitbrengt, of sociaal verheft, of cultureel verrijkt. Ook in de uitspraken der commissievergaderingen over de godsdiensten elk afzonderlijk, werd niet nagelaten op de bepaald religieuse werkingen de aandacht te vestigen. Wel valt niet tegen te spreken, dat vóóral op de zedelijke en sociale en cultureele elementen in de niet-Chr. religies werd gewezen, en deze zijn bijkomstig ; zij kunnen ook moeilijk „geestelijke" waarden worden genoemd, maar zijn er veeleer de vrucht van. Van waarde, religieuse waarde kan dan alleen in eigenlijken zin worden gesproken, als de zaak, die men voor waardevol houdt. de waarheid Gods doet zien ; want die waarheidselementen zijn waarlijk alleen de levens-

krachten van de niet-Chr. religies, juist omdat zij religies zijn.

Frappant is in dit verband het oordeel van B. M. Schuurman, die met dr. Kraemer de Boodschap van Jeruzalem met een inleidend woord heeft uitgegeven. Hij toch schrijft: „De tweede opvatting spreekt even beslist uit, dat niemand tot God kan komen dan door geloof en bekeering heen, maar zij is niet bevredigd door de generale beschrijving der niet-Christelijke godsdiensten als geestelijke duisternis; zij heeft door nauwkeurig onderzoek in de niet-Chr. godsdiensten een zeker werk Gods ontdekt; zij heeft geconcludeerd, dat in geen enkelen niet-Chr. godsdienst God zich onbetuigd heeft gelaten, en zij eischt derhalve van iederen zendingsman, dat hij aan zijn prediking van bekeering vooraf laat gaan een nauwkeurig onderzoek, welk werk God reeds onder het volk, waaronder hij zich vestigt, heeft gedaan, en dan tracht met zijn prediking van het Evangelie aan dit voorbereidend werken Gods aan te sluiten. Dus in elken godsdienst, in volksmoraal, symbool en rite zijn godsdienstige waarden te ontdekken. Zoek die waarden op en maak ze tot een weg van prediking van het Evangelie". Wat dit laatste betreft, komen wij bij de behandeling van onze laatste stelling hierop terug.

Maar wel spreken wij nu reeds als onze meening uit, dat ds. Schuurman niet spreekt in overeenstemming met de Boodschap van Jeruzalem. Hij beroept zich op de uitspraak van prof. Heim: „Zeg tot de niet-Christenen, zooals Paulus zei tot de Atheners: *omdat* God reeds onder u gewerkt heeft, *daarom* bekeert u en gelooft in Jezus Christus". Maar ten eerste moet nog bewezen worden, dat Paulus van dezelfde gedachte uitging als ds. Schuurman, en dan ook, Prof. Heim zegt niet, *wat* God gewerkt heeft in de heidenen!

Wij zijn alzoo reeds uitgegaan van de gedachte, dat er inderdaad geestelijke waarden in de niet-Chr. religies zijn. Een rapport van den Zweedschen zendingsraad, ingediend bij de Conferentie bewijst dit, door te wijzen op 4 zaken, die wij slechts kort noemen: openbaring van den Eeuwige; eerbied en vrees voor de eeuwigheid; als gevolg van deze twee

de heerlijkheid Gods en de waardigheid van den mensch d. i. God is heilig en de mensch is zondaar ; en eindelijk het pogen om God en mensch te vereenigen, wat tot werkelijke levensgemeenschap leidt.

En de commissie voor den Islam sprak op de Conferentie uit : „Men legge specialen nadruk op de waarheidselementen of momenten, die de Islam bezit ; eenheid, majesteit en souvereiniteit Gods, de eerbied voor God zooals zij uitkomt in den Mohammedaanschen vorm van Godsvereering, en de opvatting van God als een God der openbaring".

Hieraan kan ook worden toegevoegd de aanbidding van Allah bij de Kramat, d. i. de graven der heiligen op Java, waarin de Javanen hun ziel uitgieten voor het aangezicht van God.

Wanneer deze en dergelijke zaken genoemd worden als bewijs, dat er in de niet-Christelijke religies nog godsdienstige elementen zijn, waarvan sommige van groote waarde moeten geacht, dan kan daartegen geen bezwaar worden gemaakt, en zal dit ook door ons gaarne worden toegestemd. Maar hierin gingen de inleidende papers reeds fout, dat deze waarden werden geplaatst naast die van het Evangelie, met elkander werden vergeleken en gewogen. Dit is later schier algemeen afgekeurd, en in de officieele uitspraken der Conferentie geschiedt zulk een vergelijking niet ; al werd niet bepaald afkeuring uitgesproken, door de gewijzigde methode heeft de Conferentie in ieder geval stilzwijgend deze wijze van handelen als minder juist op zij gezet. Ware dit standpunt gehandhaafd, waarop de papers zich hadden gesteld, dan zou inderdaad het syncretisme de achterdeur zijn binnengehaald, hoewel het de voordeur was uitgeworpen. (Op het verkeerde van vergelijking der waarden in Christendom en niet-Christendom, wijzen ook Mac Murray en het Zweedsch rapport Report I bl. 437 en 430).

Met de erkenning van de waarde der religieuse waarden in de niet-Chr. religies, heeft de Conferentie tevens de absoluutheid van het Christendom gehandhaafd op ondubbelzinnige wijze.

In de Boodschap toch zegt zij : „De inhoud van onze boodschap is Jezus Christus. Hij openbaart ons wie God is, en wat de mensch in en door Hem kan worden. In Hem is ons geopenbaard die God, uit wien, door wien en tot wien alle dingen zijn. Hij heeft ons God doen kennen als onzen Vader, de volmaakte en oneindige liefde en gerechtigheid ; want in Hem zien wij de menschwording Gods. Hij is de volkomene en toch zich steeds meer ontplooiende openbaring van dien God, in wien wij leven, ons bewegen en zijn.

Wij zijn ervan verzekerd, dat God werkt, heerscht en regeert temidden van alles wat geschiedt, in licht en in duisternis. Jezus Christus heeft ons in Zijn leven en door Zijn dood en opstanding den Vader getoond als de hoogste werkelijkheid, de almachtige liefde, de wereld met zichzelf verzoenende door het Kruis, als Een, die met den mensch medelijdt in zijn strijd tegen de zonde, die met en voor hem den last der zonde draagt, en hem de vergeving schenkt, als hij met schuldbelijdenis en geloof en met vergevingsgezindheid in het hart Hem aanroept ; die de menschheid herschept voor een steeds toenemend, zich voller ontplooiend eeuwig leven."

En om eigen getuigenis kracht bij te zetten, haalt de Conferentie de verklaring aan, afgelegd door de Wereldconferentie voor Geloof en Kerkorde te Lausanne Augustus 1927, in 8 paragrafen.[1]) Er is veel in dit alles, wat wij anders zouden willen formuleeren. Ook stemmen wij dr. H. A. van Andel toe, dat veel in deze Boodschap een andere opvatting of uitlegging toelaat. Ook zouden wij in evenzooveel woorden, belijnd, precies, en klaar, willen hooren, wat de Conferentie in de niet-Chr. religies ziet, of zij deze als valsch of waar beschouwt, en dan in hoeverre ; en ook, dat het Christendom de eenig ware religie is. Maar niet kan worden tegengesproken, dat de Boodschap in allerlei uitspraken wèl de geheel eenige beteekenis van het Evangelie doet uitkomen, en zeer voorzichtig in haar oordeel over de niet-Chr. religies is, om niet af te stooten. Wederom : het is een boodschap van een

[1]) Report I bl. 481—483.

zendingsvergadering, die de wereld wil winnen voor Christus.

Tweeërlei is alzoo gehandhaafd: eenerzijds, in de niet-Chr. religies zijn helle stralen van het licht, dat de wereld verlicht; daarom moeten wij voor alle religieus imperialisme ons wachten, dat anderen eigen geloofskennis wil opdringen zonder hun religieus bezit te respecteeren. Anderzijds is Christus de eenige weg tot het heil, de voltooide zelfopenbaring Gods, de overwinning over zonde en dood; en daaraan mag niet in het minst getornd; of Christus is de waarheid voor allen, of Hij is niet de waarheid. Maar daarbij is het gebleven; deze twee opvattingen zijn in zeker opzicht onverzoend naast elkander blijven staan, en de Conferentie oordeelde, dat het buiten haar bevoegdheid en macht lag de hoogere synthese tusschen deze beiden te geven; dat heeft zij overgelaten aan de theologische wetenschap.

Als welkome aanvulling hebben wij dan ook het artikel van dr. Speer te beschouwen, dat hij in opdracht van de Conferentie in het gedrukte verslag heeft laten opnemen onder den titel: „What is the value of the religious values of the non-Christian religions?" [1])

Met hem kunnen wij constateeren, dat die geestelijke waarden niet zijn een aanvulling van het Christendom; want het Christendom bezit al het goede, dat in de niet-Chr. religies te vinden is, en dat goede wordt in geen enkel anderen godsdienst zuiverder en volkomener aangetroffen. Het Hinduïsme belijdt de immanentie Gods, het Mohammedanisme de souvereiniteit Gods, het Buddhisme de transitoriness and yet the solemn issues of our present life, het Confucianisme de beteekenis van de verwantschap in den bloede en van het menschelijk geslacht. Maar zijn deze waarheden ook niet in het Christendom?

In de tweede plaats, in de Chr. religie zijn de geestelijke waarden, die in de niet-Chr. religies aanwezig zijn, met elkander in volkomen harmonie, en zij vullen elkander aan, zij cor-

---

[1]) Report I bl. 417—440.

rigeeren als het ware elkander. Het Hinduïsme leert : God is nabij den mensch, maar het verzuimt erbij te zeggen : God is heilig. De Islam belijdt : God is groot, maar niet : God is liefde. Het Buddhisme verklaart : het aardsche leven vloeit weg, maar niet : God roept ons te werken, zoolang het dag is. Het Confucianisme zegt : wij leven midden in heilige familie-relaties, maar het vergeet, dat wij tevens in persoonlijke gemeenschap moeten leven met den eeuwigen God.

In de derde plaats, al zijn er religieuse waarden in de niet-Chr. religies, men kan en mag niet over het hoofd zien, dat deze waarden niet op zichzelf staan, maar op het nauwst met andere elementen zijn verbonden, en daardoor worden de waarheden halve waarheden ; hun waarde wordt door die andere elementen geneutraliseerd, ja zelfs opgeheven, of ook tot onwaarde ; en eerder tot schade van den belijder dan tot gewin ; wij noemen als voorbeeld de belijdenis van den Islam van Gods almacht, wat despotisme, willekeur wordt, omdat van liefde geen sprake is. En allerminst mag worden vergeten, dat in de niet-Chr. religies soms dezelfde woorden worden gebezigd als in het Christendom, wat tot haastige conclusies van overeenstemming kan leiden, terwijl toch nadere beschouwing leert, dat de woorden verschillenden inhoud hebben. Neem als voorbeeld de vergelding bij het Hinduïsme en in het Christendom.

En in de vierde plaats leert de geschiedenis, dat de waarden der niet-Chr. religies steriel zijn. Waarheid, welke op het karakter en het leven inwerkt, rust in de geheiligde persoonlijkheid. De geheel eenige beteekenis en macht van het Christendom ligt niet maar in zijn waarheid omtrent God, maar in den waren en levenden God zelf ; niet in de ware leer omtrent Christus, maar in Christus zelf als de waarheid en het leven.

Zoo staan wij tamelijk sceptisch tegenover die religieuse waarden, en zijn wij bij vergelijking van de religies al zeer voorzichtig. Het reeds meergenoemde rapport van den

Zweedschen zendingsraad laat in dit opzicht een niet onzeker geluid hooren. [1])

Het Christendom is beter dan andere religies, ja het is de beste godsdienst, de eenig ware godsdienst. En dat ligt in de belijdenis van Christus ; Christus is eenig, is absoluut. Christus is God, geopenbaard in het vleesch. En daarom is het Christendom ook eenig en absoluut ; dat is het in zijn belijdenis aangaande God ; het is het ook in zijn ethische tendenzen ; hier zijn de leer en het leven één, en worden alle tegenstellingen verzoend. Het Christendom staat dan ook niet hooger en is niet slechts meerder dan de andere religies, maar het is de eenige religie, die dezen naam in waarheid dragen mag, en de geestelijke waarden in die niet-Chr. relgies doen dit, mits recht bezien, helder uitkomen.

Zij, die tot het Christelijk geloof bekeerd worden, getuigen dit zelf. De Hindu verklaart, dat hij, nu hij Christen werd, niet hooger klom, maar anders werd, wederom geboren werd. En zal de Mohammedaan Christen worden, dan moet hij in het kruis, dat hij vervloekt, gaan roemen. Waar blijven nu zijn religieuse waarden en waarheden ? En dr. Kraemer zelf, tegen wiens opvattingen wij overigens gegronde bezwaren hebben, zegt toch in zijn artikel over „het Christendom en het probleem van den Islam" op de Conferentie van Jeruzalem : „Ook de hoogtemomenten in het godsdienstig leven der menschheid moeten door Jezus Christus tot wedergeboorte en bekeering komen". [2])

Halen wij nog het getuigenis van den Japanner Kokichi Kurosaki aan : [3]) „Ik heb met den grootsten ernst in het strenge Confucianisme en in de Buddhistische oneindigheidsmystiek bevrediging gezocht. Toen echter Christus tot mij kwam, werd heel deze moralistische en mystieke poging tot verlossing mij tot één groote schuld, als een poging van den

---

[1]) Report bl. 430.

[2]) Schuurman-Kraemer : De Boodschap van Jeruzalem bl. 65.

[3]) Dr. M Schlunk : Von den Höhen des Oelberges bl. 95.

gevallen mensch om met geweld zelf de deur van het verloren Paradijs open te breken, welke deur toch slechts wordt opengedaan, wanneer God zich met ons verzoent".

Het is te betreuren, dat Jeruzalem deze dingen niet duidelijker heeft doen uitkomen en met beslistheid gezegd. Het zou haar dan ook niet onmogelijk zijn geweest de synthese te hebben gevonden. Tusschen het Christendom en de niet Chr. religies ligt de zonde, en met de zonde het bloed van Christus, genade, wedergeboorte.

Wij aanvaarden dus wel het feit, dat er in de niet-Chr. religies geestelijke waarden zijn, wilt ge: waarheden, die ze tot religies maken; neem die waarden weg, en daarmee is de religie verdwenen. En in de leer der Gemeene Gratie hebben wij de oplossing van het probleem, hoe die waarden er kunnen zijn en blijven bestaan. Wij noemen slechts enkele Schriftuurplaatsen:

Johannes 1 : 5 en 9 „En het licht schijnt in de duisternis en de duisternis heeft het niet begrepen. Dit was het waarachtige licht, dat verlicht een iegelijk mensch, komende in de wereld". Hand. 17 : 27 en 28, te merkwaardiger, omdat Paulus hier spreekt in een zendingsrede: „Opdat zij den Heere zouden zoeken, of zij Hem immers tasten en vinden mochten, hoewel Hij niet verre is van een iegelijk van ons; want in Hem leven wij, en bewegen ons en zijn wij; gelijk ook eenige van uw poëten gezegd hebben: want wij zijn ook zijn geslacht". En in Rom. 1 : 19 schrijft de apostel: „Overmits hetgeen van God kennelijk is, in hen openbaar is, want God heeft het hun geopenbaard". Zoo belijden wij, dat de heiden beelddrager Gods is gebleven, en alzoo op God aangelegd, ja in zekeren zin een zoeker van God is. En de objectieve èn de subjectieve religie in de niet-Chr. godsdiensten aanvaarden wij als een werking van Gods algemeene goedheid, die den zondigen mensch niet tot den staat van duivel deed verzinken, en daarmee verlossingsfähig maakte.

---

[1]) a. w. bl. 105.

Waarde hebben dan ook de geestelijke waarden ongetwijfeld: „opdat de mensch niet te verontschuldigen zou zijn", en tevens ook zedelijke vruchten zoude voortbrengen. Maar zij vormen niet den overgang en de voorbereiding voor de particuliere genade (gelijk Richter beweert Neue Allg. Miss Zeitschrift 1927 bl. 65). In de Christelijke kerk is de kwestie der waarden altijd geleerd, door Clemens Alexandrinus met zijn logos spermatikos, Calvijn met zijn semen religionis, en onze Ned. Gel. Bel. in art. 14 met haar „kleine overblijfselen" n.l. van de oorspronkelijke uitnemende gaven.

Daarmee is ons laatste punt reeds bewezen. Als de zending uitgaat van de geestelijke waarden, is het Christenworden niet veel anders dan een hooger klimmen en verder komen en meerder ontvangen. Wij vallen dan ook prof. Richter bij als hij, schrijvende over „Das Christentum und die nicht-christlichen Religionen" zegt, dat de overgang naar het Christendom een bewuste breuk met het heidendom veronderstelt. Maar het type van den Damaskusbekeering is niet het eenige. Er zijn Paulussen onder de Hindu's, maar ook Johannessen." [1])

Daarmee is niet ontkend, dat de Christelijke prediking in die waarden aanknoopingspunten vinden kan; deed Paulus niet alzoo den Areopagus? al vergeten wij niet dat vele zendingsmannen die rede een mislukking achten, waaruit ook de weinige vrucht zou moeten verklaard. Nemen wij als voorbeeld den Islam. De zendeling kan zeker wijzen op zijn leer van God en getuigenissen van Jezus, doch zal dan niet moeten verzuimen eraan te herinneren, dat het goede in den Islam aan het Christendom is ontleend, en dat goede door eigen opvattingen is verworden. En zal de Mohammedaan Christen worden, dan heeft hij den Islam als zoodanig, zelfs met zijn waarden, los te laten, om te knielen bij het kruis. Wij zouden geestelijke waarden als aanknoopingspunten kunnen gebruiken, maar zij zijn dan de brug, die wordt in brand gestoken,

---

[1]) a. w. bl. 105.

als men er over is gegaan, of het steigerwerk, dat wordt afgebroken, zoo het gebouw is voltooid. En dan leert de Christen verstaan, dat de geestelijke waarden van zijn vroegeren godsdienst geen waarde hebben voor God, en geen waarde voor de zaligheid, en in dit opzicht waardeloos zijn.

Daarom mede betreuren wij het gebruik van het woord „waarde", en blijven wij de voorkeur geven aan den naam vonkskens of zaad der religie.

Wij erkennen, dat de zendeling deze elementen in de niet-Chr. godsdiensten heeft op te zoeken en er rekening mee moet houden. Doch wij ontkennen, dat dit de eenige methode bij het zendingswerk is. Ds. van Dijk in het Julinummer van Uit Keboemen toont ons dit duidelijk aan. En het woord van Paulus blijft ook hier gezaghebbend : „Want nademaal in de wijsheid Gods, de wereld God niet gekend heeft door de wijsheid, heeft het Gode behaagd door de dwaasheid der prediking zalig te maken die gelooven" (1 Cor. 1 : 21). De meening, dat het aanvaarden der geestelijke waarden de prediking voor den niet-Christen aannemelijk zou kunnen maken, is dan ook èn met de Schrift èn met de ervaring in strijd. Nogmaals : tusschen het Christendom en de niet-Chr. religies ligt de zonde, en alzoo de wedergeboorte. En zoo leert de Heiden en Mohammedaan met den Jood Paulus, ook met het oog op die waarden zeggen : „Hetgeen mij gewin was, dat heb ik om Christus' wil schade geacht ; ja gewisselijk, ik acht ook alle dingen schade te zijn, om de uitnemendheid der kennis van Jezus Christus, mijn Heere ; om wiens wil ik al die dingen schade gerekend heb, en acht die drek te zijn, opdat ik Christus moge gewinnen" (Phil. 3 : 7 en 8).

DE CHRISTEN EN DE WERELD

door

Dr. G. B. WURTH.

III.

In onze beide voorafgaande artikelen poogden wij een korte karakteristiek te geven van enkele der meest typeerende richtingen, waarin men in onzen tijd de oplossing van het vraagstuk „Christen en wereld" heeft gezocht. Er ligt eigenlijk wel iets schokkends in de gedachte, hoe hier nu, ten aanzien van een zoo diep-ingrijpend vraagstuk, mannen, die toch allen ernst wenschen te maken met het Evangelie van Christus en ook allen kennen het leven van dezen tijd, niet maar wat in hun oplossing verschillen, maar tot zoo volstrekt tegenovergestelde antwoorden komen. Moeten wij, waar zoo de stand van zaken is, er niet aan wanhopen den rechten weg te zullen vinden ?

Het schijnt van wel. Maar toch willen wij trachten bij het licht van Gods Woord en van onze Gereformeerde belijdenis eenige richtlijnen aan te geven, waarlangs wij, naar onze meening, dichter kunnen komen bij de oplossing, waarvan elk mensch voor zich in concreto ieder oogenblik nu weer biddend de toepassing heeft te zoeken.

Twee vragen gaan wij daartoe ons stellen, n.l. : wat is de wereld ? en daarna : wat is de christen ?

Wat is de wereld ? Dat is al aanstonds niet zoo'n eenvoudige vraag. Immers de wereld kunnen wij nu eenmaal bezien onder méér dan één aspect. We kunnen ze in de eerste plaats bezien onder het aspect der schepping. De wereld is al wat God geschapen heeft.

Dat is hier in dit verband direct reeds van groote beteekenis. Want als God het is, die deze wereld heeft geschapen, dan ligt daar meteen in opgesloten, dat die wereld dus als

zoodanig niet zonder meer zinloos of slecht kan zijn, dat niet, zooals Barth b.v. het voorstelt, de wereld als sfeer der eindigheid en tijdelijkheid reeds onder het goddelijk gericht ligt. [1]) Neen, als schepping Gods heeft die wereld en al wat erin is waarde, die erkend moet worden en zoo mogelijk nog opgevoerd. [2])

Alleen, en in zoover hij daaraan weer herinnerd heeft, mag de verdienste van Barth niet geloochend worden, die wereld, die, ja, ook nu nog steeds schepping Gods is, kan en moet daarnaast nu óók worden bezien onder het vreeselijk aspect van de zonde.

De zonde, wat is dat ? Dat is, dat het schepsel zichzelf poneert tegenover den Schepper, dat het zich zoekt los te maken (en in zekeren zin daarin ook slaagt) uit de afhankelijkheid van en de onderworpenhied aan God, dat het op zichzelf gaat staan, autonoom wordt, zijn doel niet meer zoekt in Hem, Die het geschapen heeft, maar in zichzelf. [3])

Als wij zóó de zonde beschouwen, voelt men meteen de schuld en tevens de jammer van de wereld, waarin die zonde heerschappij voert, d.w.z. de wereld, zooals wij die in de gegeven werkelijkheid kennen. Die wereld en heel het leven dier wereld, de cultuur en de industrie, de maatschappij en het volkerenleven, het heeft zichzelf alles, ten gevolge van de zondeval van ons menschen, in zekeren zin aan Gods ordinantiën onttrokken en het ontwikkelt zich nu alles, tot op zekere hoogte althans, naar zijn eigen wetten, waar nog wel iets van Gods scheppingsordinantiën in nawerkt, maar toch jammerlijk verwrongen en scheef gerokken. [4])

---

[1]) Zie ons vorig artikel in Geref. Theol Tijdschrift.

[2]) Dat is het waarheidsmoment in alle kultuur-ethiek, gelijk b.v. van Herrmann.

[3]) Zie de aangrijpende karakteristiek van de zonde bij H. Bavinck: *Geref. Dogmatiek* III² p. 143.

[4]) Bavinck spreekt van „het regellooze, het chaotische. het daemonische", dat „door de zonde en den vloek Gods daarover overal van onder en van achter de harmonie te voorschijn komt", a. w. II p. 187.

Maar, gelukkig, behalve als schepping en als wereld der zonde mogen wij onze wereld nu óók nog onder een derde aspect bezien, nl. onder het aspect van de verlossing.

De verlossing, dat wil maar niet alleen zeggen, de herschepping, alsof het eenige was, dat onze wereld weer in haar oorspronkelijke heerlijkheid zal worden hersteld. Verlossing is méér. Verlossing is vol-einding, d.w.z. opvoeren van onze wereld door diepten van zonde en ellende heen tot die hoogten van eeuwige heerlijkheid, waarvan zelfs de scheppingsglorie nog maar een heel klein beginsel was.

M. a. w. het mag er in onze wereld nù dan nòg zoo somber alles er uit zien, het mag den schijn hebben, dat het niet alleen met onze West-Europeesche beschaving (gelijk Spengler voorspelde) maar met hèèl het cultuurleven wis en zeker naar de ondergang gaat, volstrekt hopeloos staat het met onze wereld nu toch niet. We mogen voor haar nog verwachting koesteren. Zij heeft, Gode zij dank, nog toekomst.

Dit over de vraag : wat is de wereld ? Nu dan die andere vraag : wat is de Christen ? En dan kunnen wij óók hem bezien onder dat zelfde drieërlei aspect. De Christen, dat is vooreerst de mensch, het schepsel.

Zeker, wij zullen het straks zien, hij is dàt niet alleen, hij is méér. Maar wat hij ook verder mag zijn, hij is en blijft schepsel.

Dat brengt vanzelf nu ook mee, dat er een heel innige relatie *niet* maar *behoort* te bestaan, maar *bestaat* tusschen hem en de wereld, anders gezegd, dat hij op alle mogelijke manieren aan de wereld en het leven der wereld vastzit.

Dat mogen wij bij al onze vragen op dit gebied wel nooit vergeten. Natuurlijk, men kan er over discussieeren, of het al of niet gelukkig is, maar intusschen is het een feit, dat niet weg te redeneeren is, dat wij nu eenmaal in deze wereld leven en dat wij daar eten moeten en werken en zooveel honderde dingen meer moeten doen, die ons noodwendig met die wereld in aanraking brengen.

En gelukkig, omdat die wereld, ondanks alles, schepping

Gods is en blijft, hoeven wij dat op zichzelf genomen (let wel, wij zeggen: op zichzelf genomen) ook niet enkel als een droevig noodlot te zien maar veel meer als een goddelijke beschikking, waar wij Hem in zekeren zin zelfs nù nog voor kunnen danken.[1])

Maar behalve, dat wij als Christenen menschen, schepselen zijn, zijn wij nu òòk nog iets anders, nl. zondaars, menschen, die èn door onzen band aan Adam èn door onze persoonlijke overtredingen schuldig staan voor God; die weigeren zich door God de wet te laten stellen en in plaats daarvan volgen den aandrang van hun natuurlijk hart; die, zonder wederhoudende of verlossende genade, zich laten leiden door hun onbeteugelde begeerte naar genot of bezit of macht.

En òòk in dàt opzicht, ôòk als menschen vol zonde is daar nu een nauwe band, die ons aan die wereld, waarin wij leven, verbindt. Zeker, dat mogen wij vreeselijk vinden, nòg vreeselijker dan die gebondenheid als schepselen aan de wereld der schepping. Ja, wij kunnen doen, alsof die band er niet is. Maar het helpt ons niets. Onze zonde, dat is de zonde der wereld en de zonde der wereld, dat is onze zonde. Wil men, hoe wij ook redeneeren en hoe wij, redeneerend, ons zelf ook trachten te ver-ont-schuldigen, daar is en blijft voor ons allen aan die wereld de band der solidariteit in één en dezelfde zonde.[2])

Maar heerlijk, dat hoeft nu het laatste woord niet te zijn. Als Christen zijn wij schepsel en zijn wij zondaar. Maar be-

---

[1]) In dien geest lijkt ons ook dat b.v. verstaan moeten worden woorden van Jezus in de Bergrede als van de leliën des velds en de vogelen des hemels e.a., die van zoo heilig-naïeve natuurliefde getuigen en daarom door voorstanders van de eenzijdig eschatologische richting in de interpretatie der Evangeliën alleen maar als gelukkige inconsequenties van Jezus kunnen worden beschouwd. Zie J. Weiss: *Die Predigt Jesu vom Reich Gottes*[2].

[2]) Het is de verdienste van Naumann, dat hij zoo eerlijk heeft aangewezen dat verweven-zijn van ons christelijk leven in het zondige leven der wereld en der wereldsche samenleving. Zijn groote fout is echter, dat hij dat als een noodlot aanvaardt, het schuldkarakter ervan ontkent en daarmee den strijd ertegen opgeeft.

halve als schepsel en als zondaar mogen wij ons nu ook onder een derde aspect bezien, n.l. het aspect van de verlossing.

Maar die verlossing, wat hebben wij daaronder nu te verstaan ? Is dat nu iets, dat wij *hebben* òf dat wij *krijgen ?* Hier staan wij nu voor een vraag, die voor ons onderwerp van cardinale beteekenis mag heeten.

Velen zeggen : verlossing is iets, dat wij Christenen *hebben*. Wanneer ons hart voor Christus is opengegaan, wanneer wij in het geloof Hem als onzen Heiland hebben omhelsd, dan is ons niet alleen de schuld vergeven, maar dan is ons leven ook vrij gemaakt van de innerlijke gebondenheid der zonde, dan zijn wij ook uitgebeurd boven deze stoffelijke zondige wereld, dan leven wij als nieuwe menschen nu reeds in dit leven in een nieuwe wereld, het Koninkrijk Gods.

En ja, dat is hier dan nog wel niet volkomen. Dat moet nog uitgroeien. En daarom blijft er in ons christelijk leven ook steeds nog plaats voor hoop en verwachting. Maar die hoop, die verwachting is bij deze beschouwing dan toch altijd maar iets, dat bij het geloof nog bij komt, een aanhangsel aan het geloof.

Wel in het bijzonder vinden wij die beschouwing bij de religieus-socialen, in navolging van Blumhardt Jr. in zijn latere periode. [1]) Maar in die kringen vindt men ze niet alleen. Ook onder de orthodoxe Christenheid is de hoop maar al te veel opgeofferd aan het geloof, of juister uitgedrukt, is maar al te weinig ingezien, dat geloof en hoop noodzakelijke correlaten van elkaar zijn of zooals het in 1 Petr. 1 : 21 staat, dat ons geloof ook hoop op God moet zijn.

Vooral wanneer wij weer eens ernstig studie gaan maken van de brieven van Paulus, zal ons al meer het tekort in dit opzicht bij de Christenheid onzer dagen moeten opvallen. Immers, zeker, Paulus is de laatste om te ontkennen de onver-

---

[1]) Zie zijn : *Vom Reich Gottes* p. 105. „Alle unsere Hoffnungen erfüllen sich auf dem Wege der Entwicklung, auch die Hoffnung auf die Zukunft Jesu Christi. Nach der Schrift scheint es katastrophenartig zu gehen. Aber da musz man sehr vorsichtig sein".

gelijkelijke waarde die Jezus Christus nù in dit aardsche leven en deze aardsche bedeeling reeds voor ons bezit als de Heiland, die onze zonde heeft verzoend en ons deel geeft aan het eeuwige leven, dat hij door Zijn dood en opstanding heeft teweeggebracht.

Maar mag die *verzoening* in Christus' bloed iets zijn, dat de geloovigen nu in dit aardsche leven reeds ten volle bezitten, dat geldt voor Paulus *niet* van de *verlossing*, van het eeuwige leven. Het is waar, òòk daaraan heeft de geloovige deel. Maar hij heeft er deel aan in hope.

Dat wil niet zeggen, dat hij er nu nog *niets* in dien eigenlijken zin van *bezit*.[1]) Hij heeft er wel degelijk in beginsel deel aan door den Heiligen Geest. Hij is, zooals Paulus het zegt, in bezit van „de eerstelingen des Geestes". Maar die eerstelingen zijn dan ook „eerstelingen", die alleen en uitsluitend waarde hebben als profetie van den vollen oogst, die komt.[2])

Of mogen wij een ander beeld nemen, dat ook de Schrift vaak ervoor kiest: de geloovigen zijn „kinderen des daags" (1 Thess. 5 : 5). Maar dat wil niet zeggen: van den dag, die er reeds volkomen *is*, maar van den dag die *komen zal* en *komende* is.[3]) (Zooals het in Rom. 13 : 12 staat: „de dag

[1]) Dat is de fout van Karl Barth, volgens wien verlossing uitsluitend zaak der toekomst is. In gelijken geest liet Dr. J. C. Wissing zich uit in een artikel over: „Ziet, Ik zal wat nieuws maken" in het Maandbericht van de Ned. afd. van den Wereldbond der Kerken. Jan. '29.

[2]) Het is met het oog hierop, dat Paulus in 1 Cor. 15 : 19 die krasse uitspraak kan doen, dat, als we alleen maar in dit leven menschen zijn, die op Christus hopende zijn, zonder zekerheid te bezitten, dat die hoop zal worden vervuld, wij dan de ellendigsten van alle menschen moeten heeten. Immers menschen, in wie verwachtingen gewekt zijn, die niet in vervulling gaan, zijn bedrogenen. Van de vraag, of eens de volle oogst komt, hangt het dan ook af, of wat we nu reeds uit genade bezitten waarde heeft. Want al wat we nu bezitten draagt noodwendig het karakter van het onvolmaakte, dat als zoodanig om het volmaakte roept. God geeft ons net genoeg om bij ons de behoeften naar mèèr te wekken.

[3]) Vlg. Calvijn op 1 Thess. 5 : 5: „nunc quale sit fidelium officium admonet: ut scilicet diem illum *quamvis remotum spe aspiciant*" Hij verwijst hier tevens naar Jes. 60 : 2: „Uw licht komt."

is *nabij* gekomen". Maar wat *nabij* gekomen is, *is* er nog niet. [1])

Wil men het nòg anders : de geloovigen zijn de heiligen der laatste dagen, de menschen op wie de einden der eeuwen gekomen zijn (1 Cor. 10 : 11), voor wie daarom de tijd voorts kort is (1 Cor. 7 : 29), die hier geen blijvende stad hebben, maar zoeken, altijd weer zoeken de toekomende (Hebr. 13 : 14), waarin ze pas in waarheid verlost *zullen* zijn (Rom. 8 : 23).

Niemand, die misschien deze thans maar al te veel vergeten waarheid dieper heeft verstaan, die er mèèr ernst mee heeft gemaakt, die ze mèèr in haar centrale waarde voor onze Christelijke levensbeschouwing heeft gezien, dan Calvijn. Veel diepe schoone gedachten kan men bij allerlei godgeleerden van den nieuweren tijd over het vraagstuk dat ons bezighoudt vinden. Maar nergens vindt men zoo iets ontroerends als die onovertrefbare hoofdstukken in de Institutie over de Christelijke levenspractijk bij het licht van de meditatio futurae vitae, de overdenking des toekomenden levens.[2])

In onzen tijd laat een geprononceerd eschatologische richting, een richting in de Theologie, waarbij de toekomstverwachting in het centrum der belangstelling staat, veel van zich hooren. [3]).

---

[1]) Vgl. ook Calvijn's treffende verklaring van dit vers.

[2]) Zie de Institutie, Boek III, hoofdstuk VII – X.

[3]) Baanbrekende arbeid werd in dit opzicht verricht door Joh. Weiss in zijn aan ideeën zoo rijke geschrift: *„Die Predigt Jesu vom Reich Gottes"*, eerste uitgave 1892. Eenige jaren later heeft Albert Schweitzer een absoluut eschatologische interpratie van de Evangeliën in het voetspoor van Weiss op suggestieve wijze verdedigd in zijn standaardwerk: *Die Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, 1921. In ons land werden zij o.a. gevolgd door K. F. Proost in zijn: *De Bergrede en haar strekking*, 1914. Tot de zeer merkwaardige voorstanders der consequente eschatologie op Nieuwtestamentisch gebied dient òòk gerekend te worden: Rud. Bultman in zijn boek over: *Jesus*, dat voor eenige jaren verscheen en in vele kringen grooten indruk maakte. Meer gematigd eschatologisch zijn op Nieuwtestamentisch gebied: J. A. Zwaan in zijn: *Jezus, Paulus en Rome*, 1927, een zeer lezenswaardig boek, en in zijn artikelen over Bultman's *Jesus*

Maar zooals Martin Schulze[1]) reeds in het begin onzer eeuw zoo duidelijk heeft aangetoond, is er wel nooit een theologie geweest, noch een wereld- en levensbeschouwing, waarin het eschatologische, de toekomstverwachting zòò alles beheerschend was als bij Calvijn.

En willen wij nu in waarheid een oplossing vinden van het probleem „Christen en wereld", dan hebben òòk wij hierin ons uitgangspunt te kiezen, dan hebben òòk wij vòòr alles het ons te realiseeren, dat wij als Christenen op weg zijn naar de stad der toekomst.

Dat zal allereerst dit gevolg hebben, dat wij veel meer losraken van deze wereld en van de gegeven werkelijkheid van dit leven, dat wij veel meer gaan voelen het slechts zeer voorloopige van heel deze tijdelijke bedeeling.

Dat schijnt men, helaas òòk in de Calvinistische wereld dezer dagen nogal eens veel vergeten te zijn. Aan allerlei kanten kan men vaak nog de bewering vernemen, dat de wereld- en levensbeschouwing van het Calvinisme mèèr dan eenige andere richting in het Christendom wereldaanvaardend is.

---

in Eltheto Dec. 1927 en Jan 1928 Daarnaast ook: G. Sevenster in zijn dit voorjaar verschenen dissertatie: *Ethiek en Eschatologie in de Synoptische Evangelien* Op systematisch gebied vindt men de absoluut eschatologische richting bij de Zwitschersche theologen. Zie K. Barth: *Die Auferstehung der Toten*, en in al zijn andere werken. Een meer gematigd eschatologisch theoloog heeft men in Paul Althaus. Zijn omvangrijk werk: *Die letzten Dinge* is wel een van de meest serieuse behandelingen van het vraagstuk der eschatologie, al moeten we ernstige bezwaren koesteren tegen zijn sterk critisch uitgangspunt, dat ons zeer voorzichtig moet doen staan tegenover vele van zijn beweringen. Zie nog: N. A C. Slotemaker de Bruine: *Eschatologie en historie*, 1925; K. H. Roessingh: *Het humanistisch en het eschatologisch element in het modernisme*. Verz. Werken II p 347 vgl.; en J. J. Buskes: *De toekomstverwachting*, in: Onder eigen Vaandel 1926.

[1]) In zijn: Meditatio futurae vitae ihre beherrschende Stellung in Calvin's System. Zijn werk verscheen in 1905, zoodat er geen reden bestaat hem er van te verdenken, dat hij Calvijn tot tolk van een modestrooming heeft willen maken.

Wie dat beweren, toonen daarmee echter duidelijk Calvijn zelf nog maar heel weinig te kennen. Immers hoe ernstig heeft hij het niet telkens weer in het genoemde gedeelte van zijn Institutie den Christen als zijn heilige roeping voorgehouden in het licht van de toekomende wereld deze wereld en dit leven te „verachten" ! Hoe dringend klinkt daar niet telkens weer zijn waarschuwing toch vooral het toekomende in het oog te vatten en daarom zich in deze wereld toch niet door allerlei zorgen en genietingen, die maar bijkomstige waarde hebben, „te laten ophouden" ! [1])

Maar dat bewustzijn, dat wij als Christenen nog maar „op weg zijn", zal verder er ook toe leiden, dat wij veel minder hooggespannen verwachtingen koesteren van wat wij op het gebied der cultuur in enger zin en van het maatschappelijke en heel het breede menschheidsleven met onzen Christelijken arbeid zullen bereiken. Een rijk Gods hier op aarde, als waarvan het religieus-socialisme onzer dagen droomt, neen, dat komt er in deze bedeeling niet. Eenmaal, in den dag der dagen, dan zal Hij, Die op den troon zit, het zeggen : „Zie, Ik maak alle dingen nieuw." Maar dat *wij* hier alles nieuw zouden kunnen maken, dat is een ijdele utopie, die, naar het treffende woord van Althaus, [2]) telkens weer bij hen, die ze gehuldigd hebben, op Johannes-twijfel is uitgeloopen.

Maar als dat nu zoo is, als wij Christenen, krachtens het alles-beheerschende van de toekomstverwachting in ons Christelijk leven, deze wereld dus hebben te verachten en critisch hebben te staan tegenover elk optimistisch pogen om het koninkrijk der hemelen op aarde te vestigen, sluit dat nu in, dat wij uit deze wereld weg hebben te loopen of anders in elk geval alles daar maar op zijn beloop hebben te laten ?

---

[1]) Het is vooral op dit punt, dat het Calvinisme onzer dagen onverzettelijk moet staan tegenover het religieus-cultuur-optimisme als van Herrmann en tegenover het Neo-Protestantisme als van Troeltsch, waarbij het Christendom, al beweren zij beide van niet, toch een inner-weltliche grootheid wordt.

[2]) Religiöser Sozialismus p. 32.

Zoo meent men het wel vaak. En dat schijnt ook wel het eenige, dat ons rest. En toch is niets minder waar dan dat. Want vooreerst, zooals wij straks zagen, blijven wij als christen mensch, schepsel. En niet alleen, dat wij nu als mensch, als schepsel ons uit het levensgeheel onzer wereld niet *kunnen* losmaken, wij *mogen* het ook niet. Als schepsel hebben wij eenvoudig plichtsgetrouw onze roeping van God in de geschapen wereld te vervullen, de landman op zijn akker, de vrouw in haar gezin, de arbeider in de fabriek, de sociale werker in het maatschappelijk leven, de staatsman in de politiek.

Maar daar komt iets bij. Als Christen zijn wij mensch, maar òòk zondaar. En niet alleen, dat wij nu met geen mogelijkheid ons onttrekken *kunnen* aan de solidaire *schuld* van de wereld, wij *mogen* ook in geen geval weigeren te aanvaarden de *verantwoordelijkheid* voor het leven en de levensverhoudingen in die door gemeenschappelijke zonde verworden wereld. D. w. z. wij behooren ook bereid te zijn met ijver en toewijding mee te werken in dat wereldleven, dat zelf in vele opzichten door de zonde verontreinigd is en waarin dus òòk ons werk steeds met zonde besmet blijft, waarin òòk wij nooit als heiligen kunnen arbeiden.

Het is waar, daar is iets in, dat ons tegen de borst stuit. Het lijkt ons vaak vrij wat vromer alles in het werk te stellen om zelf heiligen of althans zooveel mogelijk heiligen te worden en daarom angstvallig te mijden alle aanraking met de harde werkelijkheid van de wereld, waarin wij leven, gelijk in de dagen der Reformatie velen het Anabaptisme vrij wat meer idealistisch vonden dan het Calvinisme [1]) en nu nog menig-

---

[1]) Vgl. hierover de fijne opmerkingen van A. de Quervain in zijn; *Calvin* sein Lehren und Kampfen: „Die Wiedertäufer sind die Christlichen Antimilitairisten des 16 Jahrhunderts, die Verfechter dessen, was wir heute vielleicht als religiösen Sozialismus bezeichnen würden, die Vertreter eines radical-ethischen Christentums". „Was uns heute sehr hart erscheint, geschah: die Reformatoren, der konservativere Luther und der radicalere Calvin, beide verurteilten diese Gedanken und Taten". „Calvin bekämpft

een het Christendom van Heering en „Kerk en Vrede" vrij wat hooger stelt dan dat van Colijn. En toch, zóo is het niet. Niet alleen dat het immers niet gaat ons uit het wereldleven terug te trekken uit vrees van door de zonde ervan besmet te worden ; maar het te probeeren zou ook zonde zijn tegenover God, gemis aan waarachtig christelijk solidariteitsbesef, hoogmoed, die vooruitgrijpen wil op een toekomst, die toekomst is en blijft.

Bismarck moet eenmaal het merkwaardige woord hebben gesproken : „Wage es Sünder zu sein". Het moet worden toegegeven, dat woord kan men misbruiken en bij hem zelf zal het ook wel niet uit een rechte geestesgesteldheid zijn voortgekomen. Maar toch zit er een diepe waarheidskern is. Als Christenen kunnen wij in deze wereld niet buiten het compromis. Dat wil niet zeggen, dat wij er ooit in mogen berusten. Dat wil niet zeggen, dat wij het compromis kalm en met een rustige conscientie aanvaarden. Neen, wij moeten het

---

also nicht nur ihren Sektierergeist, sondernebenso ihren radicalen Pazifismus, ihren christlichen Anarchismus. Er verteidigt die harte Pflicht des Soldaten, er nimmt den Staat, die Fürsten und die Richter in Schutz. Sind also doch die Wiedertäufer die radicalere Reformatoren, die wahren Gottesstreiter, die nichtnur den Kampf mit dem Papste aufnahmen, sondern auch die Autorität des Staates, den schon beginnenden Staatskultus anzugreifen wagten ? Gehört Calvin zu diesen Uuglückseligen, die nicht die Kraft und nicht den Glauben haben, ihren eigenen Gedanken folgerichtig zu Ende zu denken, die durch kluge Erwägung bestimmt oder über ihre eigene Kühnheit erschrocken, eine Mittelweg wählen, die um gewisse Wahrheiten zu retten, zum Siege zu bringen, andere wieder preisgeben ?" (37) En verder : „Zwei Anfassungen der Reformation stehen da einander gegenüber. Die der Wiedertäufer, radicaler in den Formen : activistisch unmittelbar einleuchtend, populär, begeisterend, aber unfähig, das Gericht Gottes an den Menschen zu vollziehen, unfähig, die Sünde zu erkennen, und ohne Verständnis für das Heil das unsichtbar, für das Reich Gottes das nicht von der Welt ist. Die Calvins, scheinbar gemäszigter, vorsichtiger, gebundener in der Art ihres Auftretens, wie jede Tat, die aus den Glauben kommt, wie der Glaube, der um das volle Heil zingt" (37).

Wie nog eens duidelijk wil zien de beteekenis van een figuur als Calvijn voor dezen tijd, leze dit van groote kennis van Calvijn en zuiver verstaan van de vragen èn van zijn tijd èn van onze dagen getuigende geschrift.

als compromis blijven zien, d.w.z. als iets, dat er eigenlijk niet zijn mocht, als iets, waar ons geweten tegen getuigen blijft en waarvan wij dan ook hopen dat de groote dag der toekomst er een eind aan zal maken, maar waar wij zòò lang, voor zoover het niet anders kon, ons om Gods wil en om des gewetens wil, zij het onder protest, in schikken. [1])

Dat maakt ons leven niet gemakkelijk. Dat geeft in ons leven die eigenaardige weemoed, die diepe ernst, die innerlijke smart, die ons altijd weer treffen in den blik, waarmee wij Calvijn zien afgebeeld. Wij, Christenen, jongeren van

---

[1]) Treffende opmerkingen vindt men hierover in een artikel: *Als wij de maatschappij ingaan* van W. A. v. d. Velde in Eltheto, Febr. 1925. Zie o.a. pag. 133 waar hij als volgt schrijft over de tweeheid van het schouwen en de eenheid van het doen: „Wie gewend is aan het Ja- en Neen-thema met al zijn variaties uit Barth's werken, wiens levensvisie mee bepaald wordt door de dubbele paradox van Brunner's „Weder-Noch" en „Sowohl als Auch", of door het even volstrekte „Entweder-Oder" van Kierkegaard, voor dezen moet het woord compromis en de gedachte daaraan — alles in de sfeer van het absolute „schouwen" — wel contrabande zijn. En de stap tot het „doen", met zijn zeer betrekkelijke òf-óf, wat zoo dikwijls is het kiezen en moeten kiezen van het minste van twee kwaden, en met zijn misschien nòg betrekkelijker èn-èn, wat niet meer is dan een schuchtere poging van zondige menschen iets van den goddelijken samenhang der dingen te verwerkelijken, moet wel een heel vreemde en zware zijn.

En al mag nu terecht dat „doen" voorloopig wat op den achtergrond worden geschoven, en al zijn wij uiterst dankbaar voor den grooten zegen van dit schouwen, met zijn rijke vruchten van zondebewustzijn, verlossingsverlangen en theocentrische heiligingsdrang — temeer een lafenis na den tocht door den woestijn van vermechaniseerd, verlokkend intellectualisme — toch mogen wij niet vergeten, dat ons levensboek „Zwei Bücher" kent. Het is juist „in dem andren Buch", het boek van het „doen", dat het woord compromis niet zal kunnen ontbreken; tenzij men het wil vervangen door het eenige mogelijke andere . . . tyrannie.

Dit is misschien een zeer harde realiteit, maar het is er eene, waarvoor al onze levens vroeg of laat komen te staan. Ook Calvijn en Luther kenden deze „zwei Bücher", van schouwen en doen, en het is juist in het laatste, dat naar voren komt het heroïsche, maar ook het ontzaglijke tragische van hun levens. Zij hebben dit „doen" durven aanvaarden, moeten aanvaarden om Gods wil en met dit „doen" ook het compromis en zelfs zoo noodig de „tyrannie".

Jezus, die toch de eerstelingen des Geestes hebben, wij zuchten niettemin in ons zelf, omdat wij nu eenmaal moeten leven en werken in een wereld, die in barensnood is en waarin niets waarachtig-volmaakts wordt gevonden.

Maar laat ons dat niet verdrieten. Want in die weemoed openbaart zich juist de adel van ons Christen-zijn. Daar blijkt het juist, dat wij kinderen zijn van den dag, die komt, die daarom niet anders dan droevig kunnen zijn over zooveel schrijnende disharmonie niet alleen in de wereld, maar ook in hun eigen leven en arbeid.

En dan is er eindelijk nog iets en dat kan ons temidden van die weemoed toch ook weer wondere troost bieden. Nl. als christenen zijn wij mensch en zondaar, maar als christenen hebben wij òòk, zij het dan in hope, deel aan de verlossing, aan de heerlijkheid, die komt. En dat stelt nu ook ons leven in deze wereld in een nieuw heerlijk licht. Dat geeft nu ook ons leven temidden van de aardsche samenleving een zoo rijken zin, een zoo schoonen inhoud.

Straks wezen wij er op, hoe wij het ons nooit mogen verbeelden, dat wij hier het Koninkrijk Gods moeten brengen. En daar blijven wij bij.[1]) Maar dat neemt toch niet weg, wie leven in de verwachting van het Koninkrijk Gods, dat komt, wie daarheen zich op weg weten, het kan niet anders, het leven en de arbeid van die menschen moet daar den stempel van gaan vertoonen.

Dat wil allereerst zeggen, die bezitten iets van die nieuwe hoogere gezindheid, van dien Geest van Christus en van Zijn rijk, die maakt dat, òòk als zij hetzelfde als een wereldsch mensch doen, zij het toch anders doen.

Maar dat is het eenige niet. In het rijk der toekomst zal dit het heerlijke zijn, dat daar in volkomenheid ook Gods wil zal worden gedaan, dat zonder eenig voorbehoud daar ook Zijn geboden zullen worden opgevolgd. Maar daarom, wie

---

[1]) Vgl. hierover J. C. Wissing *Het begrip van het koninkrijk Gods* p. 186 en 197.

dat rijk verwachten, het laat zich niet anders denken, bij die moet ook reeds iets gaan beginnen van dat houden van Gods geboden. [1])

Naumann, en vele andere met hem, [2]) zeggen : dat kan in de wereld, waarin wij leven, niet. Dat laten de verhoudingen daar met geen mogelijkheid toe. En wij prijzen vooral in Naumann zijn eerlijkheid in het voelen en uitspreken van de inderdaad vaak o zoo moeilijke conflicten, waarvoor het cultuurleven, inzonderheid van dezen tijd, ons zoo menigmaal plaatst. Maar toch wagen wij het te zeggen : wat Jezus ons gebiedt, wat Hij van Zijn jongeren in dit leven vraagt, *moet* kunnen en in het leven van zijn ware jongeren *kan* het ook.

Niet natuurlijk, alsof die in dit leven reeds de volmaaktheid weten te bereiken. Zij blijven heel gebrekkige menschen, die telkens weer mistasten. En toch zijn er de oogenblikken in hun leven, dat zij het voelen : wat Jezus van mij vraagt, is toch *niet* het onmogelijke. [3]) Ja, soms komt het zelfs zoover, dat zij, niet in oppervlakkigheid, maar in het hooge geestelijke idealisme des geloofs het kunnen verklaren : „Zijn geboden zijn niet zwaar". „Want dit is de overwinning, die de wereld overwint, ons geloof". [4])

En tot het doen van die wil van God, tot het houden van Jezus' geboden ligt er dan bovendien voor die jongeren van

---

[1]) Wij verwijzen hier nog eens naar H. Windisch : *Der Sinn der Bergpredigt*, die duidelijk aantoont, dat Jezus Zijn geboden in de Bergrede werkelijk niet alleen geeft als wet, tegenover welke de zondaar tot ontdekking moet komen van zijn ellende, maar ook als voorschriften, die dienen te worden opgevolgd. Vgl. ook Bornhäuser : *Die Bergpredigt* en ook Bultmann : *Jesus*, die ook opkomt voor de „Gehorsamsethik", schoon die bij hem een gansch ander karakter draagt dan bij Bornhäuser en bij ons.

[2]) Zie ; J. C. Wissing, a. w. p. 197 vlg., die in deze sterk beïnvloed is door Barth en zijn school.

[3]) In dit opzicht mocht onze Christelijke ethiek wel eens meer rekenen met de Psalmen(o.a. Ps 26 en 44) en b.v ook met den 1 Joh.brief.

[4]) Dit is een volstrekt ander optimisme dan het cultuuroptimisme van Herrmann. Dit betreft de daden van de Christenen, de jongeren van Jezus, niet de cultuur als zoodanig.

Jezus in die toekomstverwachting ook zoo'n heerlijke prikkel. En dat wel in tweeërlei opzicht.

Vooreerst weten zij, dat zij innerlijk daardoor al meer voor die toekomst worden toebereid, dat de overgave, de zelfverloochening, de tucht, die ze daarin al meer leeren, hen ook steeds tot betere burgers van de Godsstad maken zal.

Maar behalve dat heeft hun arbeid in deze wereld, hun cultuurarbeid, hun sociale werk, hun streven naar recht in het samenleven der volkeren en wat niet al, voorzoover het met het oog op het komende Godsrijk wordt verricht, òòk objectieve waarde. Niet, we herhalen het nogeens, alsof zij daardoor reeds nu dat Godsrijk er kunnen brengen. Want dat Koninkrijk Gods is niet spijs en drank, maar het is evenmin een hoogere cultuur of een nieuwe maatschappij of een toestand van vrede onder de volken. Het is een Koninkrijk niet van deze wereld maar van een andere hoogere wereld.

Maar niettemin heeft, wat wij Christenen in eeuwigheidsverwachting hier doen, toch beteekenis voor dat rijk der eeuwigheid. Want al gaat het in het eind met onze wereld in heel haar cultuur en al wat erin leeft en werkt door de groote crisis, door het geweldige eindgericht heen, ze gaat daarin toch niet in den volstrekten zin onder. Maar wat daar aan eeuwigheidsgehalte in is, wordt door het vuur van het oordeel heen behouden. En als straks het nieuwe Jeruzalem van den hemel op aarde neerdaalt, dan zullen ze ook de heerlijkheid en de eer der volkeren daarin brengen.

Bijzonder mooi vindt men deze gedachte ontwikkeld door Paul Althaus in zijn werk: Die letzten Dinge. De beslissende vraag is volgens hem: „Kommen Natur, Geschichte und Kulturarbeit nur als dienende Mittel, eben als Gerüst für den Bau des geistigen Reiches Gottes in Betracht oder ist in ihnen ein selbständiger Sinn, ein besondere Gedanke zu erkennen" (251). En dan kiest hij voor het laatste. Wel erkent hij immers het betrekkelijk recht van het personalisme in de geschiedbeschouwing tegenover het idealistisch kultu-risme, dat den zin van de geschiedenis met veronachtzaming

van den enkelen mensch in het „Werden geistiger Werte" ziet, omdat dat personalisme veel meer oog heeft voor „das Innenbild der Geschichte" en veel meer nadruk legt op de „Ernst der Entscheidung" van den enkeling in zijn bijzondere wereld.

Maar toch bezit ook het kulturisme een zeker recht tegenover het personalisme. „Wir meinen der Wirklichkeit erst dann gerecht geworden zu sein, wenn wir in den groszen geschichtlichen Aufgaben einen auch auf das Sachliche gehenden Willen Gottes erkennen" (254). „Die Natur in ihrer Selbstzwecklichkeit verkündet uns, dasz Gottes Herrlichkeit nicht in der Schönheit seines geistigen Kosmos, der ihn anbetenden Gemeinde aufgeht, sondern eine sinnliche Seite hat. Die Ewigkeit ist ebenso die Vollendung des Schönen wie die des Guten und Wahren" (255). „Das gleiche gilt von der irdischen Arbeit des Geistes an Natur und geschichtlichen Leben. Die Aufgaben, die Gott uns hier stellt, und die Arbeit, die er uns tun läszt, sind wie Weissagungen, die ihrer Erfüllung harren. Im den Beruf zur Welterkenntnis und Weltgestaltung, den wir uns gegeben wissen, liegt die Verheiszung einer vom Geiste ganz durchschauten, beherrschten, angeeigneten Welt. Alles Bauen irdischer Staaten „meint" zuletzt die ewige Stadt" (255).

Het komt ons voor, dat hier inderdaad Schriftuurlijk-eschatologisch licht over ons leven en onzen arbeid in deze wereld valt, dat hier waarlijk een poging wordt gedaan, die ook alleszins geslaagd mag heeten,[1]) onzen cultuurarbeid te zien vanuit onze toekomstverwachting.[2])

En wanneer wij dààr allen waarlijk ernst mee gaan maken, wanneer wij werkelijk gaan leven en werken, vervuld van de verwachting van den grooten dag, die alles nieuw maakt,

---

[1]) Wij bedoelen hiermee vanzelf niet Althaus' eschatologie als zoodanig als gereformeerd te kwalificeeren. In zijn afwijzen van het Biblicisme gaat hij o.i. veel te ver.

[2]) Vgl. de ontroerende bladzijden van J. C. Sikkel over: *Christelijk-Sociaal* in zijn: *Het sociale vraagstuk* p. 104—105.

wordt het daar niet heerlijk — hoe moeilijk en smartelijk het anderzijds ook mag zijn — als Christenen in deze wereld te staan? Meer nog, zouden er daar wel menschen zijn, die beter voor hun taak in de wereld berekend zijn dan wij?

De groote Kultuurphilosoof van het Neo-Protestantisme, Ernst Troeltsch, heeft Calvijn's levens- en wereldbeschouwing afgewezen, op grond hiervan, dat alleen die mensch zich voor deze wereld verdienstelijk kan maken, die niet, als Calvijn, deze wereld ziet als middel voor een hooger doel, maar de zelfstandige waarde dezer wereld ten volle wil erkennen. De groote Calvijnkenner, Doumergue heeft in een schitterende studie tegenover Troeltsch met het oog op Calvijn juist het omgekeerde verdedigd en aangewezen, hoe in niemand beter dan in Calvijn blijkt, dat alleen wie deze wereld en dit leven geen zelfstandige waarde toekent, werkelijk voor die wereld en dat leven wat kan doen, dat alleen die mensch, die, door gebondenheid aan God, onafhankelijk is van deze wereld, het beste, die wereld beheerschen kan. [1])

En zoo is het toch ook inderdaad. Zoolang wij niet kennen de wereld der toekomst, zoolang staan we onder deze wereld, zoolang zijn wij, met al ons spreken van autonomie, toch jammerlijke slaven van dit aardsche leven. Maar de Christen, de pelgrim naar de stad, die fundamenten heeft, die staat boven deze wereld, die is de waarlijk vrije. Die leeft in geen wereld-roes, evenmin als dat hij de wereld mijdt. Die doet in de heilige nuchterheid en zakelijkheid des geloofs hier zijn plicht. En die geniet intusschen, met die heerlijke genieting der kinderen Gods, niet van deze wereld als zoodanig, maar van de wereld, die komt en van wat er van die komende wereld nu reeds aan lichtstralen over zijn levenspad, òòk over zijn levensarbeid valt.

---

[1]) Zie: Doumergue, *Calvin. Creator or Epigone?*

RECENSIEN.

Het boek Malachi vertaald en van eene inleiding voorzien door *A. S. Levisson.*

Gedrukt ter drukkerij Levisson en uitgegeven door L. Levisson, Den Haag.

Blijkens het „woord vooraf" vindt de verschijning van dit geschrift (eene luxe-uitgave van 250 exemplaren op Hollandsch papier) haar oorzaak in het streven van den uitgever om het werk van „de oude, bekende firma Proops" weer op te nemen. Voor den Hebreeuwschen tekst (die naast de vertaling is gedrukt) zijn nl. gebezigd de lettertypen van de vroegere fa. Proops te Amsterdam. Evenzoo zijn opgenomen verschillende vignetten uit de Proopser drukkerij.

Intusschen wil deze uitgave ook zijn de aanvang van eene poging om te voorzien in de sinds lang gevoelde behoefte aan eene Nederlandsche bewerking van alle profetische geschriften door Joodsche hand.

Eigenaardig en mij niet bekorend is de vertaling van de moeilijke plaats 2 : 15 „ja, niemand deed dit, die nog een sprankje karakter bezit, want wat zocht zulk één? Goddelijke troost! Bewaart derhalve uw karakter enz." ; in de verklaring hierop vermeldt de auteur ook prof. Aalders' artikel hierover in ons Tijdschrift.

Over het algemeen is de vertaling goed, meermalen verdienstelijk.

De verklaring is kort en duidelijk. Natuurlijk komt 't standpunt van den auteur erin uit. In 3 : 1 beteekent z. i. „mijn engel", „de Heere" (of, zooals L. vertaalt: „de Machthebber") en „de engel van het verbond" in wezen hetzelfde, n.l.: „het zichtbare ingrijpen van God in de historie".

RIDDERBOS.

Bileam Toepasselijke verklaring zijner profetieën, door *Ds. J. J. Knap C.zn.*

,Kok Kampen 1929.

De geschiedenis van Bileam vormt voor den schrijver van toepasselijke Schriftverklaring eene belangwekkende en aantrekkelijke, maar ook meermalen moeilijke stof. Ds. Knap heeft op meesterlijke wijze de moeilijkheden overwonnen; zoo beantwoordt hij de vraag „waarzegger of profeet" op uitnemende wijze; en verwerpt bij het spreken der ezelin verzwakkende verklaringen. En voorts doet hij het Schriftverhaal in zijn schoonheid en belangrijkheid zien. Eene door en door gezonde, toepasselijke verklaring; alles in den schoonen stijl, waarvan deze auteur het geheim bezit.

RIDDERBOS.

De band des verbonds door *Dr. A. Kuyper Jr.*, dienaar des Woords te Rotterdam. Derde Druk.
Rotterdam, Zwagers 1928.

Wij hebben met de aankondiging van dit geschrift reeds te lang gewacht. Voor het boek is dit niet erg, want dat het ook zonder ons zijn weg wel vindt, dien reeds lang gevonden hééft, bewijst deze derde druk. Wij verblijden ons met den schrijver over het feit, dat er aan deze nieuwe uitgave behoefte bestond. Wij kunnen het ook verstaan. Wel zijn er uitspraken in, waarover de gedachten onder ons uiteenloopen ; men herinnert zich den strijd over de orde des heils, over den tijd van Paulus' wedergeboorte, enz. Maar een onbevooroordeeld lezer zal moeten bekennén, dat het is een frisch geschreven boek, op bevattelijke, en vaak teedere en schoone wijze behandelend een hoogst belangrijk gedeelte van de leer der waarheid. Vinde ook deze derde druk vele belangstellende lezers ! RIDDERBOS.

Datheen en de oud-Gereformeerden, door *J. van der Sluis,* pred. te Ouderkerk a/. IJsel ; Ons Arsenaal Serie 9, No. 10.
Uitg. J. B. v. d. Brink & Co., Zutphen.

Waar de „Oud-Gereformeerden" zich gaarne op Datheen plegen te beroepen en zichzelf als navolgers van dezen predikant beschouwd wenschen te zien, tracht Ds. van der Sluis thans in deze brochure aan te toonen, hoe ver zij in werkelijkheid van het standpunt van Datheen en de zijnen afstaan. En daarin is hij, voorzoover zulks in een korte brochure mogelijk is, op gelukkige wijze geslaagd. Na eerst een kort overzicht van Datheen's leven te hebben gegeven, handelt hij achtereenvolgens over het opleidingsvraagstuk, het leerstuk der algemeene genade, het verband tusschen belijdenis en Avondmaal, de lijdelijkheid, de beteekenis van den Doop, en de houding tegenover andere geloovigen. En bij elk dezer punten toont hij aan de hand der historie aan, hoe de Oud-Gereformeerden. in plaats van in het spoor der vaderen te wandelen, hiervan juist zijn afgeweken.

Verloren we de aanleiding tot het schrijven dezer brochure uit het oog, dan zouden we bezwaar maken tegen den titel. Deze dekt nl. slechts ten deele den inhoud. Immers, Ds. van der Sluis beperkt zich tot staving van zijn betoog niet tot een beroep op Datheen, maar haalt tevens allerlei andere godgeleerden uit den tijd der Hervorming aan, zooals Calvijn, Van der Heijden, Micron e.a. Ja, soms blijft zelfs het beroep op Datheen geheel achterwege of wordt deze slechts even terloops genoemd. Het bwijsmateriaal wordt door dat alles vanzelf wel rijker en dientengevolge het betoog sterker, maar de titel komt daardoor wel wat in het gedrang. Overigens doet zulks aan de waarde van het geschrift niets af.

Een indeeling in hoofdstukken of paragrafen zou den inhoud overzichtelijker hebben gemaakt. Ook laat de correctie hier en daar wel wat te wenschen over. Op bl. 5, regel 18 v. o., zal in plaats van *ontvangen* wel *ontvouwen* gelezen moeten worden!

We bevelen deze brochure gaarne ter lezing aan. Vooral wie wel eens op eenigerlei wijze met de Oud-Gereformeerden in aanraking komt, zal verstandig doen er kennis van te nemen en geve haar — zoo mogelijk — ter lezing door. Vooral in de Ledeboeriaansche kringen kan ze nuttig werk doen. En ze is — overeenkomstig de bedoeling dezer uitgave — zelfs voor den eenvoudigsten lezer bevattelijk.

Lisse. TH. RUYS Jr.

Dr. H. Bavinck. **Christelijke wereldbeschouwing.** Derde Druk.
Kampen. J. H. Kok 1929.

Bavincks *Christelijke Wereldbeschouwing* is één van de mooiste wijsgeerige werken, die hij geschreven heeft. Het is uitnemend geschikt voor studenten in de propaedeuse om de grondvragen der Christelijke philosophie te leeren kennen en te zien in welke richting Bavinck een oplossing heeft beproefd. Het verheugt mij dan ook ten zeerste dat een derde druk noodig bleek. Al is er hier en daar wat verouderd, de hoofdproblemen zijn dezelfde gebleven. T. HOEKSTRA.

A. L. van Hulzen. **Bijbel en kind.**
Den Haag. J. N. Voorhoeve. z. j.

Bij gelegenheid van zijn zilveren huwelijksjubileum heeft de heer Van Hulzen onder dezen titel drie lezingen uitgegeven. De erste over *Bijbel en kind,* de tweede over *Het kind in onze literatuur,* de derde over *Opvoed-Kunst.* Dit gansche boek ademt een vromen, christelijken geest en is voor ouders en onderwijzers aanbevelenswaardig. Vooral in het laatste stuk zegt de heer Van Hulzen mooie dingen. Hij wijst b.v. op de kracht van het vijfde gebod in de opvoeding. „Ook dit gebod is geen struikelblok op den levensweg, maar een voorwaarde, die het levensdoel doet bereiken". Dit is de oude toon van onze Christen-paedagogen, het is de ware en zuivere. T. HOEKSTRA.

Uw belijdenis beleven. Een woord over den socialen strijd onzer dagen, aan hen, die belijdenis des geloofs deden.
Uitgave van het Christelijk Nationaal Vakverbond.

In een begeleidend schrijven wordt vermeld, dat exemplaren van dit boekje gratis ter beschikking worden gesteld van kerkeraden en predikanten, ter uitreiking aan hen, die belijdenis des geloofs doen.

Het komt mij voor, dat deze wijze van propaganda, hoe goed ook bedoeld, toch een ernstige misstap is. Het behoort niet tot het werk van den kerkeraad, propaganda te maken voor de Christelijke Vakorganisatie. Ook niet tot het werk van den predikant in zijn ambt — en als zoodanig verkeert hij toch met hen, die belijdenis des geloofs doen.

Hoe onjuist deze weg is, blijkt wel het duidelijkst hieruit, dat dit boekje niet enkel spreekt over beginselen, maar ook over concrete zaken. Er wordt partij gekozen voor de medezeggenschap der arbeiders, „niet slechts voor wat betreft de vaststelling der arbeidsvoorwaarden, maar in een meer uitgebreide beteekenis" (bl. 18). Dit zijn zaken, waarover onder Christenen verschillend wordt gedacht; de vraag, wat hier de rechte toepassing der Christelijke beginselen is, wordt niet door allen gelijk beantwoord. Maar moeten nu de kerkeraden of de predikanten in hun ambt hier partij kiezen?

De kerk heeft haar eigen werk te doen; de predikant heeft tegenover hen, die hij pas tot den disch des verbonds heeft geleid, Dienaar des Woords te zijn, geen propagandist voor eenige Christelijke actie, hoe uitnemend die moge zijn.

Daar is ook de Christelijke vakbeweging het meest mee gebaat.

RIDDERBOS.

Jaarverslagen.

Ons werd toegezonden het jaarverslag 1928 der Vereeniging tot Chr. verzorging van krankzinnigen in Nederland. Evenzoo het 39e jaarverslag van de Vereeniging tot opvoeding en verpleging van idioten en achterlijke kinderen. Op beide vestigen we hier gaarne de aandacht.

RIDDERBOS.

Olie en wijn in de wonden. Beschouwingen over het diaconaat door *H. Hoekstra, N. A. de Gaay Fortman* en *W. van den Bergh.* Derde uitgave.
Kampen. J. H. Kok. 1929.

Een uitnemend boekje, waard door elk diaken gelezen te worden. Eerst een fijne uiteenzetting van de praktijk der barmhartigheid naar de H. Schrift van Ds. H. Hoekstra. Daarna een goed gedocumenteerd stuk over het werk der barmhartigheid in de Nederl. Geref. Kerken gedurende de dagen der Republiek door Ds. de Gaay Fortman. Ten slotte een beschrijving van onze persoonlijke en kerkelijke onbarmhartigheid en hare genezing door Mr. Dr. W. van den Bergh, waarin warme geloofstonen worden gehoord.

In het „Voorwoord" tot dezen derden druk geven de heeren Mr. van Beeck Calkoen en Ds. Rullmann een korte beschrijving van het leven

dezer drie mannen. Zij hebben echter in het begin van dit „voorwoord" niet gerekend met de opleving van het diakonaat in de Afgescheidene kerken. Zij zeggen:

„Uit de beweging van het Reveil waren in den loop der negentiende eeuw vele werkzaamheden van particuliere barmhartigheid ontstaan. Maar de kerkelijke armenzorg was verschrompeld tot eene ongeestelijke, machinale bedeeling van gepauperiseerden, met een minimum-tarief. In zijn Tractaat van de Reformatie der kerken naar aanleiding van Luthers vierde eeuwfeest, had Dr. Kuyper in 1883 ook met klem gepleit voor herstel van het Diaconaat als het ambt der christelijke liefde. En toen nu de Gereformeerde kerken waren vrij gemaakt van de synodale organisatie, toonden ze ook in dezen den weg tot reformatie te verstaan."

Wanneer men dit zoo leest, heeft het den schijn, alsof onder die armenzorg, verschrompeld tot een machinale bedeeling, ook de diaconale verzorging der Afgescheidenen is te rangschikken. Dit kan toch de bedoeling niet zijn. Al waren er onder de Afgescheidenen alias Christelijke Gereformeerde gemeenten, waar, omdat men zooveel voor den kerkedienst moest opbrengen, van de diaconale verzorging weinig terecht kwam, mij zijn toch ook gemeenten bekend, waar men in beginsel het ideaal van Calvijn weer gegrepen had, vóór Kuyper er mee optrad.

T. HOEKSTRA.

Knoppen door *Berendien Schuiling.*
Kampen, Kok 1929.

Een eerstelingsbundel, ingeleid door Ds. Knap, die zijne verwachting uitspreekt, „dat velen met mij zullen genieten van de teere gedachten, soms fijn als Vlaamsche kant, die het gemoed verkwikken en ook wel eens stil maken".

M. i. bevat het bundeltje verschillende aardige versjes, toonend, dat de schrijfster wel iets van des dichters gave heeft ontvangen.

RIDDERBOS.

Prof. Dr. Joh. de Groot. **De diepste oorzaken van de troebelen in Palestina.**
Drukkerij Korthuis, 's Gravenhage.

Een interessant geschriftje, waarin Prof. de Groot, uitnemend kenner van Palestina, op duidelijke wijze uiteenzet, wat den achtergrond der Palestijnsche troebelen vormt.

RIDDERBOS.

Nederlandsch Zendingsjaarboek 1928/9.
Zeist. Zendingsstudieraad.

Dit jaarboek is voor ieder, die van de Nederlandsche Protestantsche Zending iets weten wil, eenvoudig *onmisbaar*. Het bevat een schat van betrouwbare gegevens over alle zendingsterreinen. Het is een boek van 250 pagina's en kost slechts *f* 1.75.

T. HOEKSTRA.

Dr. J. A. C. van Leeuwen. **Openbaring en Cultuur,**
Kampen. J. H. Kok, 1929.

Hoewel ik het niet met alles wat Dr van Leeuwen over geloof en wetenschap schrijft, eens ben (ik had liever de onderscheiding van Christelijke en niet-Christelijke wetenschap sterker uitgewerkt gezien), bevat dit boekje zooveel goeds, dat ik het voor onze jonge menschen, vooral voor hen, die b.v. op de hoogere burgerschool of op de fabriek met de problemen van het moderne leven in aanraking komen, zeer geschikte lectuur acht. Het is eenvoudig en bevattelijk geschreven: de auteur beheerscht zijn stof. Daarbij geurt uit dit boekje een zacht aroma van teedere godsvrucht.

T. HOEKSTRA.

ONTVANGEN BOEKEN.

Luthers Kleine Catechismus 1529—1929. Gedenkschrift vanwege de Evangelisch Luthersche Kerk en de Hersteld Evangelisch Luthersche kerk der Nederlanden.
Utrecht. N.V. Universitas. 1929.

J. C. Rullmann. De Doleantie. Derde herziene druk.
Kampen J. H. Kok 1929.

J. C. Wirtz. De opvoeding der vrouwelijke rijpere jeugd.
Kampen J. H. Kok 1929.

Dr. J. A C. van Leeuwen. Openbaring en Cultuur.
Kampen J. H. Kok 1929.

J. D. van der Velden. Tot prijs zijner heerlijkheid. Een zevental predicaties over Efeze 1 : 1—14.
Rotterdam. J. H. Donner. 1929.

J. A. Visscher. Wrakhout.
Baarn. Koning's uitgeverij. z. j.